

BÜYÜK İSYANCI KIZILBAŞ HALK OZANI PİR SULTAN ABDAL

Dr. İsmail Kaygusuz

- III. I. 1. Pir Sultan Abdal'ın Sazıyla ve Şiirleriyle Sözetmediği Konu Yoktur
- III. I. 2. Pir Sultan, Erenler Ceminin Bülbülüdür
- III. I. 3. Celaleddin Ulusoy Pir Sultan İçin Neler Söylüyor?
- III. I. 4. Pir Sultan'ın Yaşadığı Dönem: Tanık Olduğu ve İçinde Yaşadığı Alevi Halk Hareketleri
- III. I. 5. Kalender Çelebi, Dergahın Manevi öncülüğünü Silahlı Başkaldırıyla Siyasi Toparlanışa Yöneltiliyor
- III. I. 6. Pir Sultan Abdal Ve Hacı Bektaş Veli Dergahı Seçeneği
- III. I. 7. Kalender Çelebi, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Şah İsmail Hatayı İlişkileri Üzerine
- III. I. 8. Pir Sultan'ın Hacı Bektaş Dergahı'na bağlılığı
- III. I. 9. Pir Sultan Kalender Şah'ın Huzurunda Özünü Dâra Çekiyor
- III. I. 10. Kalender Çelebi ayaklanması Ve Pir Sultan Abdal
- III. I. 11. Pir Sultan Abdal'ın Kalender Çelebi Kırımından Kurtuluşu
- III. I. 12. Pir Sultan Abdal Yıllar Boyu Rumeli'nde Gizlenmişti
- III. I. 13. Sivas İllerine Geri Dönüş
- III. I. 14. Pir Sultan Abdal'ın Tanrı İnancı ve Ali Tanrısallığının Anlamı
- III. I. 15. Pir Sultan Abdal'ın Oğlu Pir Mehmet, Kendini Dergah'taki Kayıtlardan İspatlayarak Yolu Sürdürüyor

III. I. 1. Pir Sultan Abdal'ın Sazıyla ve Şiirleriyle Sözetmediği Konu Yoktur

On altıncı yüzyılın bu büyük Alevi ozanının şiirlerinde işlemediği konu yoktur dense yeridir. Sazıyla konuşur dertleşir inleşir:

Gel benim sarı tamburam

Sen ne için inilersin

İçim oyuk derdim büyük

Ben anınçin inilerim

Emek çekip ev yaptırır ya, güzeline bildirmeye fırsatı olmamıştır. Ama kendisine değil, ot çiçek bitmeyen dağa, taşa üzülür:

Bahar geldi çiçek bitti ot bitti

Toprak güldü taşı güldüremedim

Ozanımız en yüce konulardan en basitine kadar iner, güzelim nefeslerini, deyişlerini, güzelliklerini her insanın beğenisine sunar. Pir Sultan Abdal Alevi'dir, Ali ve Ehlibeyt sevdalısıdır. Aşk deryasını boylamış, ummana dalmıştır. Bu sevda onu aşk harmanında savurmuş, elenip yoğrulmuş ve kazanda piştikten sonra kendini ortaya koymuştur. Ayin-i Cem bülbülüdür asıl, Ali Meydanı'nda öter ve inci mercanlarını orada döker. Bu kadarla kalmaz, eksiğini noksanını da döker bu meydana, özünü Dâr'a çeker:

Pir Sultan'ım yeryüzünde

* Bu çalışma daha önce "Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset ve Tarihi ve Uluları I" (İstanbul-1995, s.330-413) kitabımızın bir bölümü olarak yayınlanmıştı. Aradan yedi yıl geçmesine rağmen, Pir Sultan Abdal hakkında yazılanların, birkaç yazarın görüşlerinin biraraya getirilip yinelenmesinden ötede birşey yapılmadığını üzüntüyle görmekteyiz. Bizim ileri sürdüğümüz yeni savlar ve görüşler görmezlikten gelindi. Burada aynı çalışmayı bazı yeni eklemelerle genişleterek sunuyoruz.

Hiç hata yoktur sözümde

Eksiklik kendi özümde

Dâr'ına durmaya geldim

Pir Sultan Abdal, paşa olmuş yezitleşmiş eski bir talibinin (!) darağacında, inanç ve düşünceleri yüzünden can vermiştir "Şah" diye diye.

Yürü bire Hızır Paşa

Senin de çarkın kırılır

Güvendiğin padişahın

Gün olur bir gün devrilir

(...)

Şah'ı sevmek suç mu bana

Kem bildirdin beni Han'a

Can için yalvarmam sana

Şehinşah bana darılır

III. I. 2. Pir Sultan, Erenler Ceminin Bülbülüdür

Son yarım yüzyıl içerisinde Pir Sultan Abdal hakkında çok sayıda makaleler, kitaplar yazıldı. Yaşadığı dönem ve idamı üzerine farklı görüşler ortaya atıldı.

Devrimciler Pir Sultan'ın kavga şiirlerini kendilerine bayrak yaparken, onu Aleviliğinden soyutlamaya çalıştılar. Sünni bağnazlar ise son günlerde büyük ozanın engin Ali sevgisini çarpıtarak, Alevilerin Müslümanlığını korumak (!) adına, - daha doğrusu onları Şii görmek istedikleri için - Pir Sultan'ın "Alevi olmadığını" söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.¹ Üç zıtlar bu girişimleriyle Pir Sultan'a küfürde birleşmiş oluyorlar. Ama, o bunlara kendisi karşılık veriyor:

Ezelden divane etti aşk beni

Hüseyni'yim Alevi'yim ne dersin

---

1 20.06.1992 tarihli Türkiye gazetesinde Yavuz Bülend Bakiler adlı bir köşe yazarının "Aleviler müslümandır, Pir Sultan ise Alevi değil bir gulattır. Onun davası Ali iledir; Ali'ye Allahlık sıfatı yamamaya çalışan bir sapık, bir geri kafalıdır..." diye yazdığına tanık olduk. Bu yazıda, sözde Alevilerin Müslümanlığı savunularak, ulu ozan Pir Sultan Abdal dinsiz ve sapıklıkla suçlanıp, ona hakaret ediliyordu. *Kavga* (Ağustos-Eylül 1992, sayı 18-19) dergisinde bu yazıya gerekli yanıtlar verilmiş ve Aleviler tepkilerini dile getirmişlerdi. 2000 yılında bir başka Sünni yazar, "*Allah Bir Muhammed Ali'dir Ali: Pir Sultan Abdal'ın Tanrı Anlayışı*" başlığı altında **Hacı Bektaş Araştırma Dergisi**'nde (sayı 15, s. 133-153), Pir Sultan'ın şiirlerinde 350 kadar 'Tanrı, Allah, Hakk, Çalap vb' isimleri saptayarak, garip bir biçimde ulu ozanın Allaha inandığını kanıtlamaya çalışacaktır. İlyas Üzüm adındaki bu İlahiyatçı akademisyen de Pir Sultan Abdal'ın müslümanlığını savunmayı üstlenmiş ve onu, Ali tanrısallığını işleyen şiirlerin olan ait olmadığını söyleyerek Ali'den koparmaya çalışıyor.

Niçin dahledersin tarık düşmanı (*tarık:yol*)

Hüseyni'yim Alevi'yim ne dersin

İmam-ı Ali'dir ayn-ı bekadır (*daimi, sonsuza kadar gören-gözdür*)

Pir elinden zehir içsem şifadır

Yardımcımız Muhammed Mustafa'dır

Hüseyni'yim Alevi'yim ne dersin

İmam Rıza'nın ben envariyim (*nurlarımdanım*)

Şah-ı Kerbela'da doğan Ali'yim

Münkirin yezidin Azrail'iym

Hüseyni'yim Alevi'yim ne dersin

Pir Sultan Abdal yaşadığı dönem, özellikle ilişkide bulunduğu halk hareketleri konusunda üç tartışmalı görüş bulunmaktadır.

Birinci görüşe göre, Pir Sultan II.Bayezit (1483-1512), Yavuz Selim (1512-1520) ve Kanuni Süleyman (1520-1566) dönemlerinde Alevi halk kıyımlarını yaşamış; Şah Kulu'ndan başlayarak, Kalender Şah dahil birçok başkaldırlara tanık olmuş ve içinde bulunmuştur. Kanuni'nin İran seferi sırasında uyguladığı köylü-Alevi kırımını sonucunda idam edilmiştir. Yani Pir Sultan 1475/80 ile 1547/50 yılları arasında yaşamış oluyor. Biz de bu görüşü paylaşmaktayız.

İkinci görüşün iddiası, Pir Sultan'ın, Aziz Mahmut Hüdai'nin I.Ahmet'e yazdığı mektupta adı geçen Hızır Paşa tarafından, 1603-1608 yılları arasında astırıldığıdır.

Üçüncüsü ve son zamanlarda en çok kabul görmüş olanı ise, ilk kez araştırmacı İlhan Başgöz'ün S.Eyuboğlu'nun Pir Sultan Abdal derlemesine yazdığı önsözde ortaya attığı görüştür.² Bu sava göre, Pir Sultan Abdal, 1577-78'de elli bin kişiyi toplayarak Osmanlı'ya büyük bir başkaldırı hazırlıklarına girişen ve yönetimi dehşete sokan "Düzmece Şah İsmail" hareketiyle doğrudan ilişkisi yüzünden, 1588-90 yılları arasında Sivas'ta valilik yapmış Hızır Paşa tarafından asılmış olabileceği savıdır. Bu düşünce Mehmet Bayrak tarafından biraz daha da geliştirilmiş görülmektedir.³ Ne bütün bunları ayrıntılamayı, ne de, "Pir Sultan Abdal ne Hızır Paşa ile takışmasından ne de İran dostu olduğundan asılmıştır. Pir Sultan, Bedreddinci'lerle birlikte yeraltı örgütünde çalışıyor olmalıydı. İdamı onlarla birlikte hareket etmesinden kaynaklanıyordu, suçu buydu" diye kestirilip atılan görüşleri⁴ irdelemeyi uygun görmüyoruz.

Bu arada, Baki Öz'ün Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları adlı kitabının son bölümünü "Düzmece Şah İsmail- Pir Sultan Abdal" başlığı altında, Pir Sultan hakkında yazılan ve ileri sürülen görüşlerin çok geniş bir özetine ayırmış olduğuna dikkat çekelim.⁵ Ancak, titiz bir araştırmacı olarak tanıdığımız Baki Öz'ün bu geniş özette, Celaleddin Ulusoy'un Alevi-Bektaşiliğin 7 büyük ozanını tanıtan Yedi Ulular kitabından hiç sözetmemesini doğrusu yadırgadık.

² Bkz. S. Eyuboğlu, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul, 1983, s. 11-56.

³ Bkz. Mehmet Bayrak, *Pir Sultan Abdal*, Ankara, 1986, s. 111-133.

⁴ V. Timuroğlu, *İnançları Uğruna Öldürülenler*, Ankara, 1991, s. 86-98.

⁵ Baki Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, İstanbul, 1992, s. 190-204.

Ulusoy'un kitabının Pir Sultan'ı inceleyen bölümünde getirdiği ve şimdiye dek araştırmacıların üzerinde durmadığı açık olan görüşe yer verilmemiş olması, bizce büyük eksiklikler.⁶

III. I. 3. Celaleddin Ulusoy Pir Sultan İçin Neler Söylüyor?

Celaleddin Ulusoy, önce büyük ozanın adı üzerinde değişik bir açıklama getiriyor:

“Pir ve Sultan sözcükleri tasavvuf ehline, Alevi-Bektaşî'lerce Ehl-i Beyt soyundan gelen kutsal kişilere ve yol kurucularına verilen sıfatlardır. Bizim kişisel kanımıza göre bu mahlasla kendisini `Pir Sultan Abdal' olarak lanse etmiştir. `Pir Sultan Abdal'ım' derken, `Pir Sultan'ın abdalıyım' anlamında kullanılmaktadır. Burada `Pir Sultan' sözcüğü, şairin bağlı olduğu yol ulusu Hacı Bektaş Veli, Seyyid Ali Sultan, Balım Sultan veya bir başkasıdır. (*Başkası yoktur-İK*)”⁷

Gerçekten, gelenekte Pir Sultan'ın asıl adının Haydar ya da Koca Haydar olduğu kabul edilir. O halde, ozanımız, Hacı Bektaş Dergahı'nda ikrar verip nasip aldıktan sonra, bir yol talibi olarak kendini `Pir Sultan Abdal' niçin saymasın?

Sonra Celaleddin Ulusoy, üslup farklılıklarından yola çıkarak “birden fazla Pir Sultanlar” olduğunu düşünmenin yanlışlığına parmak basıyor. Mahlaslarının değişik kullanıldığı şiirlerin de kesin belgelerle ispatlanıncaya değin Pir Sultan'ın sayılması gerektiğini vurguluyor ve şöyle yazıyor:

“Pir Sultan Abdal'ın yaşantısı ve kişiliği anlatılırken, O'nun Safeviler'e, özellikle Şah Tahmasb'a bağlı olduğu işlenmiş ve diğer tüm olaylar bu açıdan yorumlanmıştır. Pir Sultan Abdal'ın İran şahlarına sempati duyduğu şiirlerindeki her 'Şah' sözcüğünden, İran şahlarının kastedildiğini sanmak yanlıdır. Alevi-Bektaşî toplumunda 'Şah' sözcüğü büyük çoğunlukla İmam Ali ve onun soyundan gelenler için kullanılmıştır. Hacı Bektaş Veli'ye, Seyyid Ali Sultan'a ve Balım Sultan'a da 'Şah' denilmiştir.”⁸

Ulusoy, Pir Sultan Abdal'ın hitap ettiği ve beklediği “Şah”ın -bizim de doğru yaklaşım olarak kabul ettiğimiz-, Hacı Bektaş Dergahı'nın Postnişini ve soyundan gelen Kalender Şah Çelebi olduğu görüşünü getiriyor. İncelememizde Ulusoy'un bu görüşünü geliştirmeye çalışacağız.

III. I. 4. Pir Sultan'ın Yaşadığı Dönem: Tanık Olduğu ve İçinde Yaşadığı Alevi Halk Hareketleri

Celaleddin Ulusoy'un getirdiği yaklaşımla Kalender Çelebi'ye bağlandığında, Pir Sultan'ın yaşadığı dönem, yukarıda değindiğimiz birinci görüşte ileri sürülen dönemle, yani II.Bayezid (1483-1512), I.Selim (1512-1520) ve Kanuni Süleyman (1520-1566) zamanlarıyla denk düşebiliyor.

Bunun yanısıra, İlhan Başgöz'ün, Düzmece Şah İsmail'in (1577-8) “Pir Sultan'ın beklediği Şah” olduğuna tarihsel kanıt olarak gösterdiği dörtlüğe göz atalım:

Pir Sultan Abdal'ım dost çiresine

Arzumanım kaldı Şah cilvesine

Altmış ile yetmiş üç'ün arasına

Özümü irfana koşmam m'ola

⁶ Bkz. Celaleddin Ulusoy, *Yedi Ulular*, Ankara, Tarihsiz, s. 157-194.

⁷ Agy, s. 157.

⁸ Agy, s. 158.

İlhan Başgöz, rakamları Hicri 960 (1552-53) ve Hicri 973 (1565-6) tarihleri olarak yorumlayıp, "bu yıllar arasında, özünü irfana koşmak isteyen Pir Sultan yaşamaktadır" diyor.⁹ Hangi gerekçe ile bu rakamları tarih kabul ettiği açık değil. Neden Pir Sultan Abdal, altmış ile yetmiş üç yaşları arasında özünü irfana koşmuş olmasın? Demek ki ömrünün bu dönemi, onun olgunlaştığı ve çağının bilgilerine ulaşip onları özümlediği dönemdir. Bizce bu şiiri Pir Sultan yetmiş üç yaşlarındayken yazmış olmalıdır. Belki de Hızır Paşa'nın zindanlarında, ömrünün son zamanlarında yazmıştır. Böyle olunca onun 1475-80 arasında doğmuş olabileceği ortaya çıkıyor.

Bu tarihi esas aldığımızda, "Pir Sultan'ın zamanında, yaşadığı çevrede herhangi bir halk hareketi olmamış ve kendisi de böyle bir harekete katılmamıştır" diyenlerin¹⁰ niyetlerinin karanlık olduğu görülür. Çünkü Pir Sultan Abdal, bu tarihe göre, otuz yaşlarından itibaren, idam edilinceye kadar en az on Alevi halk hareketi yaşadı. Büyük kırımlar ve kanla bastırılmış onca ayaklanmaya, Çaldıran savaşı (1514) öncesi ve sonrasında, yüzbinlerin öldürüldüğü toplu Kızılbaş kırımlarına tanık oldu. İran savaşları sırasında (1548-55) Kanuni'nin Kızılbaş kırımından yakasını kurtaramadı.

Pir Sultan Abdal'ın yaşamış ve tanık olduğu bu halk hareketlerinden bazılarına değinelim:

1. *1509-11 yılları arasında iki yıl süren Şah Kulu Sultan ayaklanması.* Bu, Şah İsmail Safevi'yi dayanak alıp başlayan, ama kısa zamanda bağımsız gelişerek, Anadolu ve Rumeli'yi saran ve doğrudan siyasal iktidara yönelik bir Alevi halk hareketiydi. Yenilgiden yenilgiye uğrayan Osmanlı kuvvetleri, ancak Vezir Hadım Ali Paşa'nın yönetiminde Sivas yakınlarında Gedikhan'da yapılan savaşta Şah Kulu'nu öldürerek ayaklanmayı bastırabildiler. 1511 Haziran'ında yapılan bu savaşta Ali Paşa da öldü. Şahkulu Sultan'ın ölümüyle halk birlikleri dağıldı, on beş bin kadarı İran'a geçti. Şah İsmail daha başlardayken, bu hareketten desteğini çekmiş sudan bahanelerle birçoğunu katletti...

2. *Nur Ali Halife ayaklanması.* 1512 yılında Tokat, Amasya, Yozgat ve Çorum yörelerindeki Alevi kitleler tarafından gerçekleştirildi. Nur Ali, Şah İsmail'in halifelerindendi. Tokat'da Şah İsmail adına hutbe okuttu. Şehzade Ahmet'in (Yavuz Selim'in kardeşi) isyanı bastırmakla görevlendirdiği Sinan Paşa'yı iki bin askeriyle öldürüp, Sivas'ı kuşattı. Şehzade Ahmet'in oğlu Murat Kızılbaş olmuş ve Nur Ali Halife'yle işbirliğine girmişti. Nur Ali, emrinde on bin kişilik kuvvet bulunan Murat'la Kazova'da birleşti. Aynı yılın yazında Erzincan yakınlarında Gökusu'da yapılan savaşta Nur Ali Halife birlikleri Osmanlı ordusuna yenildi. Bıyıklı Mehmet Paşa, Nur Ali'nin başıyla birlikte altı yüz isyancı Kızılbaşın kellesini Yavuz'a İstanbul'a gönderdi. Doğrusu ise, F. Sumer'in yazdığı gibi, Nur Ali Halife kurtulup Erzincan'a döndü. Kendisi 1514 Çaldıran savaşında Şah İsmail'in kumandanlarından biri olarak görev yapmıştır.¹¹ Şah İsmail, kendisi adına başkaldıran Nur Ali Halife'yi de desteksiz bırakmıştı. Bununla da kalmıyarak Çaldıran savaşının başında, Osmanlı ordusunun özelliklerini çok iyi tanıyan Diyarbakır valisiyle birlikte Nur Ali'nin de savaş planlarını kabul etmemiştir. Kızılbaş ordusunun Çaldıran'da yenilmesinin birinci nedeni Şah İsmail'in ateşli silahlar kullanmayışıysa, ikinci önemli neden bu çok değerli iki Kızılbaş önderinin savaş taktiklerini reddetmesidir.

Çaldıran öncesi ve sonrası iki yıl içerisinde Anadolu'da Büyük Kızılbaş Kırımları gerçekleştirildi. Osmanlı'yla Safevi devleti arasında 1514 yılında yapılan Çaldıran savaşı, Anadolu Kızılbaşları için bir dönüm noktasıydı. Bu büyük yenilgiyle Şah İsmail'den umutlar kesildi.

Bütün bu olaylardan, o sırada otuzunu aşmış bulunan Pir Sultan uzak mı kalmıştır? Hayır, tersine tamamıyla içinde bulunuyor ve kendisi Anadolu Kızılbaş siyasetinin öncülerindendi.

3. *Bozoklu Celal*, 1517 yılı ortalarında, Yavuz Selim'in Mısır seferi sırasında ayaklandı. Amasya ve Tokat bölgelerinin Alevi Türkmenlerini başına toplamıştı. Bozoklu Celal eyleminin tabanının oluşturan yirmi bini aşkın yoksul halk ve köylüler, iki yıla yakın süre Osmanlı'ya karşı mücadele verdiler. Ferhat Paşa liderliğinde ordunun üstlerine yürümesi karşısında Bozoklu Celal ve yandaşları Turhal, Zile, Artova ve Sivas üzerinden İran'a yöneldiler. Ancak sonunda Erzincan'da Celal yakalanıp kafası kesildi ve Yavuz'a gönderildi.

⁹ S. Eyuboğlu, *Agy*, s. 55.

¹⁰ Bu iddia sahipleri için bkz. Baki Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, s. 191.

¹¹ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 35-36.

4. *Şah Veli ayaklanması* 1519'da Yozgat'ta başladı. Şah Veli, Bozoklu Şah Celal'in talibiydi. Çevresinde toplanan dört binden fazla insanla Celal'in öcünü aldı. Zile'de Sivas beylerbeyi Şadi Paşa'yı savaşa zorlayarak, birliklerini dağıttı. Çarpışmalarda Sivas defterdarı öldürüldü ve Şadi Paşa yaralandı. Bu olayla Şah Veli büyük ün kazandı. Öyle ki bir Osmanlı tarihçisi, sonradan onun "Şah İsmail Safevi'nin bile adını unuttuğunu" yazacaktır. Şah Veli'nin kuvvetleri, aynı yılın ortalarına doğru, Kızılırmak üzerindeki Şahruh köprüsü yakınlarında Osmanlı'nın Husrev Paşa'sına ve büyük bir Alevi katliamı daha yapıldı.

5. *Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmaları* da Alevi Türkmenlerin yoğun olduğu Bozok'da (Yozgat) çıkmış, Tokat, Sivas, Amasya, Maraş, Adana, Tarsus ve İçel yörelerine kadar yayılmıştır. Osmanlı'nın ağır baskıya dayanan toprak-vergi-köylü siyaseti, Aleviler ve Alevilik inancına horbakışı, Alevileri "mülhid, rafizi (dinsiz, sapık)" olarak nitelemesi ve hakaretin ötesinde Aleviliği "ağır suç" kapsamında görmesi, ayaklanmaların ana nedenleriydi.

Türkmen oymaklarından Süklün aşiretinin Koca Dede'sine devlet memurlarının yaptığı hakaret (hiç bıçak vurmadığı sakalının, bıyığının zorla kestirilmesi), Alevi Türkmenlerin geniş tepkisine yol açan bir kıvılcım oldu. Yoksul halkın başa geçirdiği Baba Zünnun'un 1525'lerde başlattığı ayaklanma, hızla gelişip yayıldı ve 1527'ye kadar sürdü. Ayaklanma sırasında Bozok sancak beyi Mustafa bey, İlyazıcısı Kadı Muslihüddin öldürüldüler. Sancak beyinin Kanuni'nin halasının oğlu olması, İstanbul'da geniş yankı uyandırmış ve isyanı bastırmak üzere Hurrem Paşa görevlendirilmişti.

Baba Zünnun'cu Alevi yığınlar, Kayseri yakınlarında Hurrem Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerini perişan ettiler. Hurrem Paşa, İçel sancak beyi Ali bey, Kayseri valisi Behram bey ve daha birçok zeamet ve timar sahibi beyler öldürüldü. Bu başarılarıyla taraftarları artan Baba Zünnun ise Artova ve Kazova'ya doğru ilerleyerek, Alevi köylü yığınlarının kaynağına yöneldi.

Osmanlı yönetimi bu kez Rumeli beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı, Sivas beylerbeyi Hasan Paşa'yı ve Maraş beyi Mahmut'u isyanı bastırmakla görevlendirdi. Hüseyin Paşa tüm eyalet askerleriyle Zünnun'un üzerine yürüdü. Höyük'lü'deki kanlı çarpışmalarda, Baba Zünnun'un kendisi ve yandaşlarından çok ölenler oldu, ama Aleviler Osmanlı ordusuna pes etmediler. Dağlara çekilip toparlandılar. Vakit geçirmeden yeniden Osmanlı güçlerine saldırıp onları dağıttılar ve Hüseyin Paşa öldürüldü.

Baba Zünnuncu Alevi Türkmenler, daha sonra, güneyden gelen Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın Kürt birlikleri tarafından dağıtıldılar.

Aynı yıllar içinde, Atmaca ayaklanması, babasının öldürülmesiyle oymağının başına geçen Zünnunoğlu; Maraş, Adana, Tarsus-İçel hattında Tonuzoğlu ve Yenice Bey, yine Adana'da Veli Halife, Seydi Bey ve İnciryemez Alevi kökenli halk ayaklanmaları, aynı zincirin halkalarıydı ve resmi tarihin "Yükselme Devri" adını verdiği Kanuni Süleyman'ın "Cihan İmparatorluğu'nu" temelinden sarsıyorlardı.

III. I. 5. Kalender Çelebi, Dergahın Manevi Öncülüğünü Silahlı Başkaldırıyla Siyasi Toparlanışa Yöneltiliyor

Baba Zünnun ölmüş, fakat yandaşları dağılmamış, mücadeleyi sürdürüyorlardı. Çünkü Hacı Bektaş torunlarından Kalender Şah, Ankara-Kırşehir yöresinde ayaklanmış, süratle Kazova'ya doğru gelmektedir. Bu iki büyük ayaklanma, ayrı ayrı değil birlikte ele alınmalıdır. Aynı ya da birbirini izleyen yıllarda ortaya çıkan bu iki eylem, Alevi-Bektaşî inancındaki halk kitlelerinin ilk ciddi toparlanışı ve birlikte hareket etmeyi ilk denemeleridir.

Baba Zünnun'un harekete geçmesinden az bir süre sonra Kalender Çelebi'nin başkaldırması, iki ayrı cephede aynı beyleri ve vezirleri şaşkına çevirip yenilgiden yenilgiye sürüklemeleri bir rastlantı değildir. Kanımızca bu, Alevi-Bektaşî inancındaki halk yığınlarının "Pirlerin Piri Hünkâr Hacı Bektaş Veli Dergâhı"na manevi bağlılıklarının siyasi birliği, "İstanbul şehrindeki tac-ı devleti" ele geçirmek için bilinçli bir andlaşma ve güçbirliğidir.

Ancak Osmanlı bunu sezmiş, ayaklanan kitlelerin Kazova'ya birlik sancağını dikmelerine, bütün güçleri seferber edip engel olmuştur. Zünnun'culara en büyük darbeyi, Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa, "Rüstem yaratılışlı Kürt askerleri!" ile vurmuş¹² ve onları dağıtarak Kalender Şah'ın da yenilmesine zemin hazırlamıştır.

Anlaşıyor ki, Hacı Bektaş Veli'nin torunlarından, Balım Sultan'ın (1426?-1518) kardeşi ya da oğlu olan, "Kalender Abdal", "Civan Kalender", "Kalender Çelebi" adlarıyla da tanınan Kalender Şah bu birlikteliğin önderi seçilmiştir.

Kalender Şah (1476-1527/8) iyi bir ozandır. Balım Sultan'dan sonra Pir postuna oturmuş ve Hacı Bektaş Dergahı'nın başındadır.¹³ Balım Sultan'ın barışçıl yumuşaklığına karşın, Kalender bu yola başkoymuştur. Dedesi Hacı Bektaş Veli'den manevi buyruğu almıştır:

Dün gece seyrimde batın yüzünde

Aslı imam nesl-i Ali'yi gördüm

Elif taç başında nikap yüzünde

Hünkar Hacı Bektaş Veli'yi gördüm

Geçti de secdeye oturdu kendi

Cemalin şeminden çerağlar yandı

İşaret eyledi Kar Abdal geldi

Bize Hak'tan gelen doluyu gördüm

İçtim o doluyu aklım yitirdim

Menzil gösterdiler geçtim oturdum

İndirdim kisvetim ikrar getirdim

Kemend ile bağlı belimi gördüm

Mürşid eteğidir tutmuştur destim

Bu idi muradım erişti kastım

Ben beni yitirdim serhoşum mestim

İsmi vird eden dilimi gördüm

---

¹² Peçevi Tarihi, I, s. 96.

¹³ Çelebi Cemaledin Efendi ve Celaleddin Ulusoy Kalender'in Balım Sultan'ın kardeşi olduğunu yazmaktadırlar. Oğlu da olabilir. Ama ölüm yıllarının kesin olduğuna dikkat edilirse, onu Balım Sultan'ın torunu kabul etmek, ya da İ. H. Uzunçarşılı gibi ikisi arasına birkaç kuşak koymak bizce çok yanlıştır; kasıtlı yapılmış da olabilir.

Kalender yoluna koymuştur seri

Şükür kurban kestim gördüm didarı

Erenler serveri Horasan piri

Hünkar Hacı Bektaş Veli'yi gördüm

Anadolu Alevi-Bektaşî önderleri Seyyidler, Dedeler toplanarak, bir anlaşmaya varmış ve karar vermişlerdi. Kalender Şah'ın arkasında yürüyeceklerdi. Alevilerin büyük umudu ve şahı Şah İsmail (1487-1524) büyük yenilgiden sonra toparlanamamış ve 1524'de ölmüştü. Anadolu Alevilerini Erdebil Tekkesi'ne bağlayan, Hoca Ali'den (1392-1429) bu yana en büyük halka da kırılmış bulunuyordu. Anadolu'daki Alevi-Bektaşî inançlı halk kitleleri kendi şahlarını yaratmalıydılar. Bunu Hacı Bektaş Dergahı'nın başındaki Kalender'in kişiliğinde buldular.

İşte bu dönemde Pir Sultan Abdal da nefeslerinde, deyişlerinde ve düvazimamlarda Hacı Bektaş Veli ve evlatlarını, Dergah'ını işleyerek, onları ehlibeytle, Muhammed Mustafa ve Haydar-ı Kerrar (Ali) ile eşleştirerek, Hacı Bektaş Dergahı'nın siyasetini yapmıştır.

Pir Sultan, şiirlerinde adını kullanmayacak kadar Şah'laştırıp, bağlanmıştır Kalender'e. Olasılıkla özel olarak Kalender Şah üzerine yazdığı şiirler ortadan kaldırılmış olduğu için günümüze ulaşamamıştır. Buna rağmen yeni saptamış bulunduğumuz iki önemli şiirde, iki ayrı ozanın doğrudan Kalender'e hitap ettiğini de görüyoruz. Ayrıca konumuzla da çok yakından ilişkilidir, Kalender Şah'ın taliplerinden olduğu anlaşılan Koyun Abdal adındaki ozan (Mezarı Kayseri-Bünyan'ın Akkışla köyünde), bilinen tek şiirinde Kalender'e seslenmektedir.

Koyun Abdal, hareketin içinden olup, ortamı değerlendirirken (Kalender'in) İran Şahı'na (Şah Tahmasb) gideceği dedikodusu üzerine, endişelerini dile getiriyor ve gitmemesini diliyor:

Seni Şah'a gider derler

Gel gitme güzel Kalender

Anan atan yüzün suyun

Gel gitme güzel Kalender

Hacı Bektaş değil m'atan

Kerbela'da mekan tutan

Hünkâr Veli değil m'öten

Gel gitme güzel Kalender

Bölük bölük oldu beyler

Yedilmez oldu yedekler

Terketme güzel Kalender

Gel gitme güzel Kalender

Sen Hacı Bektaş oğlusun

Şu aleme dopdolusun

Sen de bir erin oğlusun

Gel gitme güzel Kalender

Koyun Abdal durmuş ağılar

Kurulmaz oldu otağlar

Dikildi sayvanlar tuğlar

Gel gitme güzel Kalender

Koyun Abdal'ın dileği olmuş, daha sonra anlatacağımız ayaklanma sırasında "İran Şah'ından yardım dileme" ya da İran'a "gitme" olayı vuku bulmamıştır.

Ayrıca Kalender Çelebi'nin, Şah İsmail Hatayi'nin -büyük olasılıkla ölümünden kısa bir süre önce - ziyaretine gittiğini görüyoruz. Hatayi, aruzla yazdığı bir şiirinde, kendisinden on yaş kadar da büyük olan Hacı Bektaş Veli Dergahı Postnişini Kalender'e büyük övgüler düzmüştür.¹⁴

Onu "iki alemin gerçek sırrı ve sultanı" diye niteleyen, Kalender'in başkanlığında gelmiş olan heyete "Hak kadehinden içip mest olmuş konuklar" diyen Hatayi, Kalender'i "Mustafa (Muhammed) ve Murteza (Ali)" gibi karşılıyor. "Şah'a kavuşmuş mihman(ım)dır Kalender/Hatayi'nin açtığı velilik kâbesinde Şah-ı Merdan kuludur Kalender" diyen Hatayi, konuklarını yedirip içirip ağırlıyor ve onları hesaba ihsan olarak geçirdiği şakasını yapıyor. Arkasından ona "şöhretin dünyayı tutması göründü (imdi şöhret-i alem göründü)" derken, sanki Kalender'e el verip, bir gelecek muştuluyor:

İki alemde sultandır Kalender

Kadimi küfr ü imandır Kalender

Kalender'dir hakikat sırr-ı kevneyn (*iki dünyanın gerçek sırrı*)

Emir-i Hayy-i femandır Kalender (*Hayy: Tanrı*)

---

¹⁴ A.Yaşar Ocak'ın, *Kalenderiler* adlı kitabında (s. 158), Kalender Sultan'a doğrudan hitabeden bu şiirin, Şah İsmail Hatayi tarafından, Kalenderiliğin propagandası için yazıldığını, ileri sürmesi bir zorlamadan başka birşey değildir. Çünkü, şiirin Kalenderilik için yazılmadığını görmek için öyle büyük çaba gerekmiyordu. Ocak işlediği konudan dolayı, işine geldiği için böyle yorumlamış görünüyor.

Kalender Mustafa vü Murteza'dır

Zihi cism ile hem candır Kalender (*Zihi: ne mutlu*)

Cihan içinde sertapa bürehne (*baştan ayağa çıplak*)

Şehin aşkına kurbandır Kalender

Misafirler ki mest-i cam-ı Hak'tır (*Tanrının kadehi*)

Visal-ı Şah'a mihmandır Kalender (*visal: kavuşma, mihman: konuk*)

Cihanın devrini buldu gıda nuş

Acayip ehl-i imandır Kalender

Geç imdi şöhret-i alem göründü

Hisaba cümle ihsandır Kalender

Velayet Kâ'besin açtı *Hatayi*

Gulam-ı Şah-ı Merdan'dır Kalender

III. I. 6. Pir Sultan Abdal Ve Hacı Bektaş Veli Dergahı Seçeneği

Pir Sultan Abdal, Kalender Şah ayaklanmasına kadar, tam yirmi yıl boyunca yukarıda dökümünü yaptığımız, sözünü ettiğimiz onlarca isyan hareketlerini ve onların kanla bastırılmalarını, kırımları gördü. İçinde yaşadı. Dikkat ettiysek başkaldırıların çoğunluğu Bozok (Yozgat), Tokat, Artova, Kazova (Tokat-Turhal arasındaki ova), Sivas ve Erzincan yöresinde düğünleniyor, güçleniyor, büyüüp taşıyor. Ya da çözülüp yokoluyor. Kesin olan, Pir Sultan'ın Sivas'ının her başkaldırıda bulunmak durumunda olmasıdır.

Pir Sultan Abdal'ın - şiirlerinde karşılıklı etkileşimde buldukları - Şah İsmail Hatayi ile görüşmüş olduğu, hakkındaki söylencelerden ve bazı şiirlerinin yorumundan çıkarılabiliyor.¹⁵

Dede-Talip yakınlıkları bir yana, Şah'lığını kabul ve ilan ettiği Kalender'in Şah İsmail Hatayi ile görüşmeğe gittiği heyetin içinde Pir Sultan da olsa gerektir. Ayrıca aşağıda kısaca değineceğimiz gibi 1509 yılında Şah İsmail ile bir buluşma gerçekleştirilmiştir. Zaten şiirlerindeki kent ve ülke adlarına bakılırsa Pir Sultan Abdal'ın bu yerleri gezmiş olduğu hemen anlaşılır.

¹⁵ Bkz. Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 7. Baskı, İstanbul, 1989, s. 26-131, vd..

Pir Sultan'ın Şah Hatayi'ye bir çeşit serzeniş, ya da Çaldıran felaketi sonrası için teselli kokan bir şiiri vardır. Eğer sözünü ettiğimiz “konuk heyette” bulunuyorduyorsa, bunu kendisine okumuş olmalıdır. Bu dört kıtalık şiirinde serzeniş olduğu kadar, teselliyle birlikte eleştiri de bulunmaktadır:

Erenlere eş olayım

Bu yola yoldaş olayım

İçeyim serhoş olayım

Aymak elinden gelir mi?

Alna yazılmış yazıyı

Besili körpe kuzuyu

Hakkın yazdığı yazıyı

Bozmak elinden gelir mi?

Dere tepe dümdüz olur

Gece geçip gündüz olur

Gökte kaç bin yıldız olur

Saymak elinden gelir mi?

Pir Sultan'ım ey Hatayi

Dilimiz söyler hatayı

Pişmedik çığ yumurtayı

Soymak elinden gelir mi?

Oysa daha önceleri, gençlik yıllarında, olasıdır ki bağ-bahçe ile uğraşırken, ağaçlara yazdığı şiirde bile ismiyle birlikte “Şahım!” diye sesleniyordu:

Yel esti mi aşka gelir sallanır

Mart ayında yeşillenir ağaçlar

Kıpkırmızı donlar giyer allanır

Hü dost çağırır sallanır ağaçlar

(...)

Pir Sultan Abdal'ım Hatayi şahım

Adem için ne halk etmiş Allahım

Güz gelince salar yaprağın daim

Vakti geldi mi sulanır ağaçlar

Yukarıda söylediğimiz gibi, Erdebil Tekkesi ile Anadolu Alevi-Bektaşilerinin bağları, son büyük halka olan Şah İsmail Hatayi'nin ölümüyle kopma noktasına ulaşmıştı.

Erdebil tarihine bir göz atarsak; Şeyh Safi (1252-1334) tarafından on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru kurulan Erdebil Tekkesi, iki yüzyıl sonra kurulan Safevi Şii devletine ve hanedanına temel olmuştur. Şeyh Safi'nin oğlu Sadreddin (1334-92), torunu Hoca Ali (1392-1429) ve torununun oğlu Şeyh İbrahim (1429-1447), kimseyi istekleriyle rahatsız etmeksizin Safevi postunda oturuyorlardı. Ünleri Bursa'daki Osmanlı sarayına kadar ulaşmıştı. Öyle ki buradan Erdebil'e Çerağ Akçesi adı altında değerli hediyeler gönderirlerdi.¹⁶

Başlangıçta Şafii olan Erdebil tekkesini tam bir On İki İmamcı Şii dergahına çeviren ve Aleviliğe yaklaştıran, Şeyh Safi'nin torunu Hoca Ali (1392-1429) olmuş görünüyor. Hoca Ali'nin Anadolu'da, özellikle Teke, Hamid ve Karamanoğulları gibi güney beyliklerinde çok müritleri vardı.

Bu önemli ilişki 1402 Ankara savaşından sonra gerçekleşmiştir. Timur bu savaştan muzaffer dönerken Erdebil Dergahında Hoca Ali'yi ziyaret etmiş. Bu şeyh Timur üzerinde çok büyük etki bırakmış olacak ki, kendi egemenlik alanı içerisindeki Erdebil kentini köyleri ve arazisiyle birlikte Safevi ailesine vakıf olarak bağışladı. Ayrıca dileği üzerine yanında götürdüğü otuz bin Türkmen tutsağını Şeyh'e verdi, o da tümünü serbest bıraktı. Böylece bunların hepsi Erdebil Tekkesi'ne bağlandılar. Bir kısmı yurtlarına geri döndüyse de, Hoca Ali kalanların yerleşmesi için Erdebil'de bir mahalle ayırdı. On yedinci yüzyılda bile bu mahalle Anadolu Türklerinin torunları "*Sofıyan-ı Rum*" adını taşıyordu.

Walther Hinz "Bu esirler de, şükran borcu olarak Safevi Tarikatına bağlandılar" demektedir. Oysa bu esir Türkmenler zaten Sünni değillerdi, Aleviydiler. Dergah değiştirip Erdebilli oldular. Ama, bu çok önemli ilişkiyle, Baba İlyas'dan bu yana özgünlük kazanıp, Hacı Bektaş Veli ile kurumlaşmış Anadolu Aleviliğini Erdebil Tekkesi'ne ilk sokan da bunlar olmuştu. Ancak bu ilişki, Sulucakarahöyük'teki Hacı Bektaş Dergahının Anadolu'da ikinci plana düşmesinin de başlangıcı oldu.

Asıl büyük ve sürekli temas, amcası Şeyh Cafer'in Karakoyunlu Cihan Şah'la işbirliği yaparak, Erdebil dergahı postundan uzaklaştırdığı Şeyh İbrahim oğlu Şeyh Cüneyd ile oldu. Onun 1448'den 1456'ya kadar Anadolu'da geçirmiş olduğu yedi-sekiz yıl, hem Anadolu Türkmenlerinden çok geniş taraftar kazanmasını, hem de Erdebil Şiiliğinin iyiden batınıleşip Anadolu Aleviliğine dönüşmesini sağladı.

Safevi Erdebil Tekkesi'nin etkisi de büyük çapta, Anadolu Alevi halkları arasında, yine Şeyh Cüneyd'le başlayıp yayıldı. Şeyh Cüneyd, 1456 yılına değin Anadolu ve Suriye'de durmadan dolaşmış, batınıliği ağır basan bir Şiiliğin siyasetini yapmıştır. Özellikle Teke ve Hamidoğulları Türkmenleri arasında, Suriye ve Adana bölgelerinde aralarına sığındığı Bedreddini Varsak Türkmenleriyle birlikte ve daha sonra Samsun-Canik yöresinde Çepniler arasında yaşamıştır.¹⁷

¹⁶ Bkz. Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 7, vd.

¹⁷ Walther Hinz, *Agy*, s. 16-17.

Erdebil Dergahı'na bağlılık, sonra Şeyh Haydar'ın arkasından Anadolu'dan akın akın İran'a giden Türkmen oymak ve boylarına dayanarak 1500/2'de Safevi devletini kurmuş olan Şah İsmail Hatayi ile en üst düzeye ulaştı. Çünkü bu yığınlar için, bir "tek kurtuluş yolu" siyasetine dönmüştü.

Kanımızca Kalender Şah olayı Anadolu Aleviliğinin bugüne kadarki tarihsel gelişimi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Anadolu Alevi-Bektaşileri Şah İsmail'in ölümünden itibaren Erdebil'in etki alanından çıkmıştır. Bakıyoruz, Pir Sultan Abdal, bu aralıkta kesin siyasal tercihini Hacı Bektaş Veli Dergahı ve onun soyundan postnişinlerden yana yapıyor. Alevi-Bektaşiliğin serçemesi Hacı Bektaş Veli'nin Dergahı ve ardılları (halife, postnişinleri) üzerine övgü dolu, etkileyici nefesler, şiirler söylüyor ve onun açık siyasetini yapıyor.

III. I. 7. Kalender Çelebi, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Şah İsmail Hatayi İlişkileri Üzerine

Pir Sultan Abdal, Kalender Abdal'a bağlı bir talip olduğu gibi kendisi de İmam Rıza soyundan bir Seyyid olarak Kul Himmet'in Dede'sidir. İnanç bağlamında belli bir dönem Anadolu Kızılbaşlarının (Alevi-Bektaşiler) *Mürşid-i Kamil* olarak bağlanıp peşinden gittikleri, Şah İsmail Safevi'yi (1487-1524) aynı zamanda, *can, derviş, derdimend* vb. sıfatlarla birlikte, daha çok Şah Hatayi tapşırması-mahlasıyla büyük Alevi ozanı olarak tanıyorlardı. Aralarındaki ilişkiler konusunda "*Büyük Ozan, Şiir Dilinin Ustası, Siyaset ve Mücadele Adamı Dede Kul Himmet*"¹⁸ makalemizde geniş açıklamalar yapmaya çalıştık. Burada da çok kısa olarak yinelemek yararlı olacaktır:

Bu üç büyük Alevi-Kızılbaş ermiş ozanı birbirinden etkilenmiş ve çok kez nefesleri birbirine karıştırılmıştır. İçlerinde yaşça en küçüğü olan Kul Himmet birçok şiirinde hem Şah hem ozan olarak Hatayi'yi ve ustadı-piri olarak Pir Sultan'ı zikretmiştir. Pir Sultan'ın da yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi, bazı şiirlerinde Şah Hatayi'nin adı geçmekte. Ayrıca Şah Hatayi'nin, o dönemlerde Hacı Bektaş Veli Dergahının Pir'i, Balım Sultan (1450?-1418?) hem de kardeşi Kalender Çelebi (1483?-1428) üzerine birer şiiri vardır. Bu kişiler, Şah'ın kendi inanç ve siyasetinin kaynağı Hacı Bektaş Veli'nin temsilcileri olduğu kadar, Küçük Asya'da yaşamakta olan Alevi-Kızılbaşların birinci derecede bağlı oldukları dergahın başındaydılar. Alevi toplulukların manevi önderleri Dede'ler, her yıl orada kazan kaynatıp icazet aldıktan sonra gelip Cem-cemaatlarını yaptırıyorlardı. Hatayi'nin, özellikle Balım Sultan'ı öven şiiri tamamıyla siyasidir. Olasıyla 1509'da, II. Bayezid'in izniyle Osmanlı sınırında Yıldız Dağı çevresinde bir süre kalışı sırasında yazmıştır.¹⁹

Burada yapılan Cemlere ve siyasi toplantılara Hacı Bektaş Dergahı'ndan Balım Sultan'ı temsilen Kalender Abdal, aynı Dergahtan icazetli dede Pir Sultan Abdal ve henüz on yedi-on sekiz yaşlarında bulunmasına rağmen ozanlılığıyla kendini kabul ettirmiş. Safevi soylu dede Kul Himmet de katılmıştır. Bu geniş katılımlı siyasi toplantılarda ozan olarak Şah İsmail Hatayi, Pir Sultan ve Kul Himmet'in biraraya geldiklerini belirleyen Kul Himmet köyünde (Varzıl-Görümlü) anlatılan bir önemli söylence ve üçünün de adını birarada zikreden nefesler mevcuttur. Kalender Abdal bu üç ozanın biraraya gelişini, çok geniş yorumlara açık görünen "Eli kanlıların elin yumağa" dizesiyle vermiştir. Kalender üçünü de cümle aşıkların atası ilan etmektedir:

Ezel-i ervahtan ceddim cemalim
Hatayi Kul Himmet Pir Sultan geldi
Eli kanlıların elin yumağa
Hatayi Kul Himmet Pir Sultan geldi

¹⁸ www.Alewiten.com. Düşünürler.

¹⁹ Şah İsmail'in II. Bayezid'e mektup yazarak, Osmanlı sınırında bir süre oturup müridlerinin kendisini ziyaret etmesi için izin istediğinde; Osmanlı Padişahı Şah'ın Balım Sultan ile karşılaşmasını önlemek için onu, tarikata girmek bahanesiyle İstanbul'a çağırması. Şiirinden de anlaşıldığı gibi Hatayi ona büyük önem vermektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Kaygusuz, *Görmediğim Tanrı'ya Tapmam*, İstanbul, 1996, s. 224-235.

(...)

Kalender yok bu sözümün hatası
Beş harftendir aşıkların futası (*Aşıkların çektiği –beş harfli- maşuk'tandır*)

Üç aşıktır cümle aşık atası

Hatayi Kul Himmet Pir Sultan geldi²⁰

Kul Himmet dondan dona geçen, sürekli bir dönüşüm içinde herşeyde, heryerde ve bütün sevdiği kutsadığı kişiliklerde Ali'yi gördüğünü anlattığı nefesinde ikisini de anar. *Ali hem kendisinde, hem de Şah Hatayi ve Pir Sultan'dadır:*

Ali'sin Muhammed yoktur gümanım

Şeriat içinde dinimsin Ali

Tarikat içinde sırr-ı ummanım

Marifet içinde pirimsin Ali

(...)

Dilek diler seni severim canda

Kul Himmet, Hatayi, Pir Sultan sende

Ruz-i mahşerde ulu divanda

Mümine şefaata edensin Ali

Kul Himmet bir başka nefesinde, Hatayi'nin şiirine benzek yaparak; hem onun söylemiyle hem de onu arada kullanıp Hacı Bektaş'a yalvarıyor. *Ayrıca Pir Sultan yolundan gittiğini ve ondan ayrılmak istemediğini öğreniyoruz:*

Hatayi'm(e) *Kul Himmet* eder niyazi

Pir Sultan yolundan ayırma bizi

O mahşer gününde isteriz sizi

Muhammed önünde car Hacı Bektaş

Şah İsmail Hatayi, Pir Sultan ve Kul Himmet'in Yıldız dağında buluşup dem-devran geçirdikleri, hal diliyle muhabbet ettiklerini belirleyen bir söylence anlatılmaktadır Kul Himmet'in köyü Varzıl'da. İrfan Çoban'ın derlediği söylenceye göre tarikatı yürüttükten, yani cem-cemaattan sonra Yıldız dağında üçü birlikte geziye çıkar. Bir ara kırdaki çiçekler arasında oturur kendilerine sunulan bir tas balı yemeğe hazırlanırken Pir Sultan: "Dostlar, bu bala birer işaret koymadan yemeyelim!" diye öneride bulunur. Diğerleri öneriyi kabul ederler.

Bunun üzerine her keresinde ikisi hakem olur biri işaretini söyler. Önce Kul Himmet başlar; hal diliyle buyurur bir arı gelip balı yemeğe girer. Hatayi: "Ey Kul Himmet, vızıltın kesilmesin, balını eller yesin!" der. Bu, bir çeşit Kul Himmet'in geleceğinin görülmesi okunmasıdır.

Pir Sultan Abdal emreder; bir kıl takılır bala. Hatayi: "Ey Pir Sultan, sen de bala düşürdüğün kıl ile asılasın" dediği için o da ipe çekilmiştir.

Sıra Hatayi'ye gelince; bala el atar, bal tası münevver olur (aydınlanır). Kul Himmet ile Pir Sultan aynı anda: "Ey Hatayi, balın çok olsun, yemeye doyma!" Sultan Hatayi tutkuludur ve çok kazanmıştır, ama yemeye doyamamıştır...

Önce Kul Himmet yıkanmak için Kızılırmak'a girer ve "Vah, vaah!" der. Arkadaşları: "Ne oldu sana?" diye sorarlar. Kul Himmet: "Aah, Şimir'in açtığı yaraya su değdi!" Sonra Pir Sultan soyunup suya girer, ırmak daha çok kanlanır. "Vaah!" der Pir Sultan. Arkadaşları ona "Ne oldu?" diye sorarlar. O da, "Cude kızı Esmâ'nin elinden içtiğim zehirin acısı yaktı beni" der.

En son Şah Hatayi ırmağa girer ve su tamamıyla kızılkan akmaya başlar. Hatayi de "Vaah!" diye inler. Öbürleri "peki sana ne oldu?" diye sorunca, "Mülcem oğlunun açtığı yaraya su değdi" diye yanıtlar Hatayi.

İşte o zaman anlarlar ki, Kul Himmet İmam Hüseyin, Pir Sultan Abdal İmam Hasan ve Şah İsmail Hatayi de Ali'dir. İşte o günden beri Kızılırmak kıpkızıl akmaktadır. Bu söylence, Kalender Çelebi'nin "cümle aşık atası" üç büyük ozanın Yıldız dağı büyük Kızılbaş birlik

²⁰ Bu şiiri Hacı Bektaş Müzesi Kitaplığındaki 137 Numaralı bir cönkte bulunduğunu söyleyen Cahit Öztelli (Agy. s. 28-29), tamamını kitabın sonunda verdiğini kaydettiği halde orada bulunamamıştır.

toplantısında karşılıklı muhabbet ettiklerini açıkça göstermesi dışında, iki önemli olayı da vurgulamaktadır: Birincisi, dönemin Anadolu Alevi-Bektaşî-Kızılbaş toplumu Şah İsmail Hatayi'yi Ali olarak tanıdıkları ve onun donunda Ali'nin zuhur ettiğine inandıkları (Kızılbaş siyasetinin en önemli parçasıydı bu) gibi, Kul Himmet'i İmam Hüseyin, Pir Sultan'ı da İmam Hasan olarak öne çıkartıp değerlendirmiş ve büyük saygı göstermişlerdir. *Otuzuna yaklaşmış bulunan Pir Sultan ile on yedi-on sekiz yaşlarındaki Kul Himmet'e, henüz yirmi üçüne yeni girmiş Şah İsmail'i baba seçmiş ve onları kutsal aileden, ehlibeytten saymışlardır.*

İkincisi doğrudan Kızılırmak'ın, padişah fermanlarıyla katledilip içine atılan Kızılbaş yığınların kanlarının rengini almasının simgesel öyküsüdür. Binlerce-onbinlerce Ali'lerin, Hasan ve Hüseyin'lerin bu ırmağa karışmış kanlarına dolaylı göndermedir.

Yine Kul Himmet bir düvazıma nefesinde, yardıma çağırdığı Muhammed Ali ve Oniki İmamları zikrederken üç ozanın adını birlikte anıyor. Hatta ilk dörtlükteki *"Bastığın topraklar derman derdime"* dizesini, doğrudan Şah İsmail'in Yıldız Yaylasına gelişiyile ilgili görmek çok olasıdır. Anadolu'nun her yöresinden gelen Alevi önder ve dedelerinin, Hacı Bektaş Dergahının başında bulunan Balım Sultan'ın temsilcisi olarak Kalender Çelebi'nin de katıldığını düşündüğümüz bu büyük toplantıda; Hacı Bektaş Dergahının başını çektiği siyaset, Anadolu'da yaşayan -özellikle Osmanlı ülkesinde oturan Alevi-Kızılbaş Türkmenlerin kendi toprakları "dertlerine derman" olacağı gerçeğidir. *Yani Kızılbaş devleti İran'da kurulup, Şah'ın Tebriz'den Küçük Asya'yı yönetme siyaseti eleştirilmiş ve Kızılbaş Safevi siyasetinin derhal değiştirilmesi arzu edilmiş. Kızılbaş ihtilalini gerçekleştiren kaynağa, yani başın gelip gövdenin üzerine oturması gerektiği tartışılmıştır.*²¹ Kul Himmet'in sözünü ettiğimiz düvazıma nefesinin birinci ve sonuncu dörtlüklerini konumuzla çok yakın ilgisi dolayısıyla aşağıya alıyoruz:

Siperimde verdin bunu yedime
Yetiş car günleri Ali Muhammed
Bastığın topraklar derdime derman
Yetiş car günleri Ali Muhammed
(...)
Kul Himmet Hatayi Pir Sultan geldi
Kur'an Muhammed'e kandilden indi
Mucizatın gören bu dine indi
Yetiş car günleri Ali Muhammed

III. I. 8. Pir Sultan'ın Hacı Bektaş Dergahı'na bağlılığı

Pir Sultan zaten Hacı Bektaş Veli Dergahı'ndan el almış, Pir Balım Sultan elinden dolu içmiştir. Dergah eşiğine yüz sürdüğünü belirttiği nefesten anlaşıldığı üzere, Balım Sultan sağdır.

Pir Sultan'ın Piri, C. Öztelli'nin ileri sürdüğü gibi, iki şiirinde adı geçen kesinlikle "Hasan Efendi" olamaz.

Hasan Efendi postunda oturur

Rumun abdalları hizmet yetirir

Zemheride deste gülü getirir

Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

Bu dörtlüğün geçtiği nefeste Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş Veli ve Balım Sultan'a sevgisini anlatmaktadır. Üstelik şiirin sonunda "Pir Sultan'ım biat ettik ol erden" demektedir. Bir başka

²¹ Bu görüşün geniş açılımı ve Yıldız Dağı birlik toplantısı için bkz. İsmail Kaygusuz. *Görmediğim Tanrıya Tapmam, Alevilik-Kızılbaşlık ve Materyalizm*, Alev Yayınları, İstanbul, 1996, s. 220-232; İsmail Onarlı, *Şah İsmail*, Can Yayınları, İstanbul, 2000, s. 73-86.

şiiirinden, Hasan Efendi'nin Koyun Baba Tekkesi postnişini olduğu da rahatlıkla çıkarılabildiğine göre,²² onu Hacı Bektaş Dergahı'na halife yapmak zorlamadan başka birşey değildir. C. Öztelli, Pir Sultan'ın asılma tarihini 1617'lere kadar yaklaştırdığı için bu zorlamayı yapmış olmalıdır.

Hasan Efendi, Dergah'ta yapılan Cem'lerde on iki hizmet postlarından birinde oturmuş olabilir. Hatta Pir Sultan'ın kendisi bir nefesinde, "Ayn-ı Cem'in bülbülüyüm" dediğine bakılırsa o da, saz çalıp deyiş okuyan "Zakir" postunda oturmuştur.

Arzuladım sana geldim

Hünkâr Hacı Bektaş Veli

Eşiğine yüzler sürdüm

Hünkar Hacı Bektaş Veli

Pir elinden dolu içtim

Erenler demine düştüm

Ak cenneti gördüm geçtim

Hünkar Hacı Bektaş Veli

Kırk Budak'ta şema yanar

Dolusun içenler kanar

Abdalları semah döner

Hünkar Hacı Bektaş Veli

(...)

Balım Sultan er köçeği

Keser kılıncı bıçağı

Cümle erenler gerçeği

Hünkar Hacı Bektaş Veli

Pir Sultan'ım gerçek veli

Erenlerden çekmem eli

---

²² Bkz. Cahit Öztelli, *Agy*, s. 38-39-190.

On'ki imamın serveri

Hünkar Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektaş Veli, onun dilinde hem Muhammed Mustafa, hem Haydar-ı Kerrar'dır (Ali'dir).
Gerçek Şah odur:

Firdevs-i ala'da bir yanal elma

On sekiz bin alem nuru dediler

Muhammed Mustafa Haydar-ı Kerrar

Hünkar Hacı Bektaş Veli dediler

(...)

Pirim der ki Bektaşiyim Bektaşi

Size nasip veren ol nasıl kişi

Sıkar un ederdi örs gibi taşı

Budur cümlesindenh ulu dediler

(...)

Evvel Ali'ydi sonra sonra Veli oldu

Yol erkan bir zaman batında kaldı

Urum ellerinden nameler geldi

Budur Hakk'ın doğru yolu dediler

Pir Sultan'ım eydür Şah'ım Veli'dir

Cihanı bürüyen onun nurudur

Şüphesiz ki Hak Muhammed Ali'dir

Bilmeyene Mülcem soyu dediler

Pir Sultan Abdal Hacı Bektaş kapısından, yani Dergah'dan medet-mürvet bekliyor. Hacı Bektaş Veli'yi "Pirlerin Piri ve Şahların Şahı" olarak niteliyor:

Sensin bizim zahir batın ulumuz

Aman medet mürvet Pir Hacı Bektaş

Her taraftan sana çıkar yolumuz

Ali'sin bir adın var Hacı Bektaş

Seni sevdik senden yana yakıldık

Münkirlerin kesretinden sıkıldık (*kesret : çokluk*)

Herbirimiz künc-i gamda takıldık (*künc-i gam: gam köşesi*)

Yetiş bu imdada er Hacı Bektaş

Pirlerin pirisin yok sana teki

Müminin canısın münkirin şeki

Zahirde batında değilsin iki

Yetmiş üç milletsin bir Hacı Bektaş

Şahların şahısın zat-i Ali'sin

Her ilmin kânısın Şah-ı Veli'sin

Abdal Musa kendi Kızıl Deli'sin

Abdalların başı der Hacı Bektaş

Pir Sultan Abdal'ım sana dayandım

Uyur idim hizmetimden uyandım

Her isteyenlere verdin inandım

Benim de muradım ver Hacı Bektaş

Görüldüğü gibi, Pir Sultan Abdal Hacı Bektaş Veli'den manevi destek diliyor. Bir başka şiirinde Hacı Bektaş Dergahı'ndan "nasip alır da var, almaz da" derken, onları Dergah'a bağlayıp "irfan defterine yazdırmak" amacıyla olan Pir Sultan, "gelmezleri, görmezleri, bilmezleri" birliğe çağırır:

Evvel bu dergâhtan nasip

Alan da var almaz da

Tarikate kadem basıp (*kadem: ayak*)

Gelir de var gelmez de

Sazını almış destine

Hizmet ederdi dostuna

Ahd ile ikrar üstüne

Durur da var durmaz da

Olayım der isen Hızır

İrfan defterine yazıl

Hak her yerde hazır nazır

Görür de var görmez de

İçin bizim dolumuzdan

Çıkman sakın yolumuzdan

Pir Sultan'ım halımızdan

Bilir de var bilmez de

Pir Sultan Abdal, Dergah'ta birliğe çağrı yaparken koşulları, kuralları da tek tek açıklıyor. Yoksa "sürerler dergahtan haller nic'olur" korkusunu çekiyor, anımsatıyor baştan. Kendisi Şah'ın, yani Hacı Bektaş'ın "aciz kuludur", öyle görüyor:

Pir Sultan'ım kemter kuldur Şah'ına

Hünkar Hacı Bektaş nazargahına

Deli gönül hak ol düş Dergah'ına

Er olayım dersen er ile görüş

Aksi takdirde:

Pek imiş kurulmaz feleğin yayı

Ezelden sunulur aşığın payı

İki dinli yüzlü yüze gülücü

Sürerler Dergah'tan haller nic'olur

Er değildir er nefesi tutmayan
Er pislik temiz etmeyen
Özünü rızaya teslim etmeyen
Sürerler Dergah'tan haller nic'olur

Erenler kabul eylemez yalanı
İçi sual olup dışı güleni
Evvel ikrar verip sonra güleni
Sürerler Dergah'tan haller nic'olur

Pir Sultan'ım ihlas çağır Pir'ine
Yerler gökler inler ah ü zarına
Mümin olan çıkar Hak divanına
Sürerler Dergah'tan haller nic'olur

Pir Sultan Abdal inanmıştır ki, Pir önünde gerçeklerden söz açılır. Ama “yapı birlik ile yapılır”.

Yine gerçeklerden açtık kapuyu
Bir Pir'in önünde kıldık tapuyu
Arı birlik ile yapar yapuyu
Birlik ile bitmeyende bal olmaz

Pir Sultan'ım eydür kalbimin nuru
Müminler gözlüyse münafık kördür
Erenlerin yolu kadimdir birdir
Her tepenin başında da yol olmaz

Pir Sultan Abdal, hem şöyle sorar:

Muhammed Ali neslinden kim kaldı

Kim var Hacı Bektaş Veli'den gayrı

Onulmaz yaraya merhem kim sardı

Kim var Hacı Bektaş Veli'den gayrı

Hem de soruşturmasına yine kendisi yanıt verir:

Çok şükür olsun Hüda'nın demine

Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

Mehdi evsafı eyledim temine

Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

(...)

Bir güneş doğdu dünyanın yüzüne

Aşıkların nur göründü gözüne

Cümle canlar niyaz etti özüne

Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

*Pir Sultan'*ım biat ettik ol erden

Muhabbet kokusu geliyor serden

Katarından ayırma Şah-ı Merdan

Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

Anadolu'nun yetiştirdiği ve Aleviliğin Yedi Ulu'sundan biri olan büyük ozan, artık Hacı Bektaş Dergahı'nda daha önce oturmuş ve oturmakta olanların ve Bektaşilerin açık yürekli propagandası içindedir.

Artık Pir Sultan'a göre "devir Bektaşilerindir". Öyleyse "sevdalı, bade süzen, dünyayı gezen, sırlarına güç erilen ama arifler arifi ve hak yoluna canlarını kurban etmekten çekinmeyen Bektaşiler" derlenip toparlanmalıdır.

Sevda çekmek şanlarıdır

Gizlice erkanlarıdır

Hak yoluna canlarıdır

Kurbanı Bektaşilerin

Onlar Horasan'ı gezer
Demkeş olur bade süzer
Seyyah olup daim gezer
Sultanı Bektaşiler'in

Sırlarına güç erilir
Remizleri geç bilinir
Üstad olan Pir seçilir
Hünkarı Bektaşilerin

Arifler arifi gelir
Arife tarif vız gelir
Uzak yakın hep bir gelir
Hassına Bektaşilerin

Pir Sultan'ım bu ne demek
Yerde insan gökte melek
Hiç cahile çekme emek
Devridir Bektaşilerin

Sanki bu derleniş için "Rum(eli)'u fetheden Kırklar serdarı Şah Kızıl Deli'yi (Seyyid Ali Sultan'ı) imdada" çağırılmaktadır.

Şah-ı Merdan Ali kurdu bu yolu
Hazreti Fatıma cihanın gülü
Evvel Seyyid Ali aldı yürüdü
Kırkların serdarıdır Kızıl Deli

Pir Sultan'ım eydür sancak getiri

Zemheride gonca güller bitiri

Kalenin altın üstüne getiri

Rum'un fethin eden Şah Kızıl Deli

***

Hey erenler evliyalar serveri

Himmet eyle bize Şah Seyyit Ali

Tarık-ı Naci'nin sensin rehberi

Himmet eyle bize Şah Seyyit Ali

Pir Sultan'ım eydür yola aşıkız

Ta ezelden böyle kalbi sadıkız

Severiz ey Şah'ım kalbi sadıkız

Rahmet eyle bize Şah Seyyit Ali

III. I. 9. Pir Sultan Kalender Şah'ın Huzurunda Özünü Dâra Çekiyor

Pir Sultan Abdal'ın, 1514 Çaldıran felaketi öncesi tek güvendiği ve peşinden koştuğu Şah, Şah İsmail Hatayi idi. Kendilerini ancak, on üç-on dört yıl önce Anadolu Alevi Türkmen boylarının yardımıyla Safevi Devletini kuran Şah İsmail kurtarabilirdi. "Urum'da (Anadolu'da) ağlayan sefilleri, o şad eder (sevindirir)" ve güldürebilirdi.

Hak'tan inayet olursa

Şah Urum'a gele birgün

Gazada bu Zülfikar'ı

Kafirlere çala birgün

Hep devşire gele iller

Şah'a köle ola kullar

Rum'da ağlayan sefiller

Şad ola da güle bir gün

Çeke sancağı götüre

Şah İstanbul'da otura

Firenk'ten yesir getire

Horasan'a sala bir gün

Gülü Şah'ın doğdu deyü

Bol ırahmet yağdı deyü

Kutlu günler doğdu deyü

Şu alem şad ola birgün

Mehdi Dede'm gelse gerek

Ali divan kursa gerek

Haksızları kırsa gerek

İntikamın alsa gerek

Pir Sultan'ın işi ahtır

İntizarım güzel Şah'tır

Mülk iyesi padişah'tır

Mülke sahip ola bir gün

Bizzat nasip aldığı Piri Balım Sultan'ın o dönemdeki anlaşmacı gördüğü tavrından olacak, "Hacı Bektaş evladını günahkar görüp" Şah İsmail'e sıkıca bağlı görünüyor. Fakat, Çaldıran yenilgisi ve büyük Kızılbaş kırımının ardından Pir Sultan Abdal'ın bütün gücüyle Hacı Bektaş Dergah'ına sarıldığını anlıyoruz.

Pir Sultan'ın Çaldıran öncesi ve sonrası yapılan kırımdan kurtulması, Divriği-Arapkir-Kemaliye ilçelerinin ortak otlağı olan Sarı Çiçek Yaylası'nda Koca Haydar adıyla bir zaman gizlenmiş olmasına bağlanabilir.²³ Yine Sarı Çiçek Yaylası'na çok yakın, Arapkir ilçesinin sınırları içerisinde bulunan Onar köyündeki Şeyh Hasan Oner türbesi ve zaviyesini ziyaret ettiği ve orada konukladığını belirleyen bir nefesi günümüze gelmiştir. Bu nefeste Şeyh Hasan'a yalvarmakta, "zulümat (karanlık) içinde ve darda bulduklarını" açıklayarak, evliyadan "imdat!" istemektedir. Aşağıya aldığımız uzun şiirinde, Pirini arayan Kul Himmet'in de yardım dilediği; 1204-5'de Bağdad halifesi Nasir tarafından Anadolu'da üst düzey Ahiliği kurmak, yani Selçuklu Sultanına Fütüvvet kuşağı bağlamak ve şalvarı giydirmek için gönderilen büyük Şeyhler arasında bulunan ve 1220'lerde ise bu bölgeye yerleşen Şeyh Hasan Onar, Bayad

---

²³ Bkz. Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, s. 30-31.

Türkmenlerindendir. Ve adı geçen köyde bir zaviye kurarak bölgeyi yurt tutan bir Şeyh-Beg olduğu bilinmektedir.²⁴ Köyün yaşlıları ve Dede'lerinden derlediğimiz nefes şöyledir:

Bir gececik mihman oldum Onar'a

Aman Onar Dede sen imdat eyle

Özümü bağladım ol nazlı Pir'e

Aman Onar Dede sen imdat eyle

Adın Şeyh Hasan'dır hem derik Oner

Elbet er olanda bulunur hüner

Adını işiden secdeye iner

Aman Onar Dede sen imdat eyle

Kimimiz dardadır kimimiz yolda

Kimi zulümatta kandadır kanda

Tut elimiz' koyma bizi dar günde

Yetiş Onar Dede sen imdat eyle

Dört duvar üstüne binasın' kuran

Mahrum kalmaz eşiğine yüz süren

Horasan elinden azmedip gelen

Yetiş Onar Dede sen imdat eyle

Kalkıp Horasan'dan sökün edensin

Urum diyarını mekan tutansın

Çağıranın imdadına yetensin

Yetiş Onar Dede sen imdat eyle

---

²⁴ Geniş bilgi için bkz. İsmail Kaygusuz, *Onar Dede Mezarlığı ve Şeyh Hasan Oner*, İstanbul, 1983; İsmail Onarlı, *Şeyh Hasan Aşireti-Anayurttan Anadolu'ya*, İstanbul, 2001 ve İsmail Kaygusuz'un aynı kitaba yazdığı “*Şeyh Hasan, Bölgesinin Ulu Evliyasıdır*” başlıklı tanıtım yazısı.

Pir Sultan'ım düşmüş dürür cüdaya (*cüda: ayrı, ayrılmış*)

Halim' arzedeyim Bar-i Hüda'ya (*Bari: yaratıcı*)

Canım kurban olsun Onar Dede'ye

Yetiş Onar Dede sen imdat eyle

1516 ya da 1518 yılında Balım Sultan'ın ölümüyle Mürşid postuna oturmuş olan Kalender Şah'ın kişiliğinde Alevi-Bektaşî halk yığınları liderini bulmuştur. Kalender Şah'ın yukarıda aktardığımız şiirinde görüldüğü gibi, Şah İsmail Hatayi'nin de bir bakıma buna onayı vardır.

Pir Sultan, aşağıdaki nefeste Kalender Şah'a seslenmektedir. "Aman mürvet" diyerek onun kapısına gelmiş, Pir'inin huzurunda özünü dâr'a çekmiş, hatalarını bir bir saymaktadır. Kendini düşkün görüp, Pir'ine yalvarmaktadır. Hatta vaktiyle "Hacı Bektaş oğlunu (Balım Sultan kastediliyor olmalı) günahkar" görüp (Dergah'tan) uzaklaşmasından dolayı kendi kendine "yüzü kara" (iftiracı) nitelemesini yakıştırmaktan bile çekinmiyor. Pir Sultan Abdal, Pir Meydanı'nda özü dârda, müthiş bir özeleştirî vermektedir:

Zahir batın On'ki İmam aşkına

Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Pirim nazar eyle şu ben düşküne

Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Bakmaz mısın cesedimin nârına

Elim ermez oldu cihan kârına

Yüzüm yerde geldim durdum dârına

Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Hacı Bektaş oğlun günahkar gördüm

Aradım isyanımı özümde buldum

Yüzümün karasın elime aldım

Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Erenler yolundan bir taş kaldırdım

Gönül bahçesinde gülün soldurdum

Bugün eksikliğim nefsi öldürdüm
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Pir Sultan'ım eydür karşımda durma
Gidip münkirlerle yol erkan kurma
Alnımın karasın yüzüme vurma
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Pir Sultan Abdal kendini Şah'ına, yani Piri Kalender Sultan'a bağışlattırdıktan sonra, nefeslerini, düvazlarını en etkin propaganda silahı olarak kullanmaya başlamıştır. Sazı elinde sözü dilinde dağlar aşmakta, ülkeyi köy köy, oba oba dolaşmaktadır. Artık Kalender; Şah'tır, Sultan'dır, Hacı Bektaş ve dört gözle beklediği Ali'dir O. Onun kişiliğinde Hacı Bektaş Veli'yi gördüğünü Pir Sultan Abdal şöyle dile getirir:

Kuş olup güvercin donunu geyen
Uyan dağlar uyan Ali'm geliyor
Mucizatın cümle aleme bildiren
Uyan dağlar uyan Ali'm geliyor

(...)

Pir Sultan Abdal'ın cisminde cansın
Gönlümün evinde kurulu hansın
Urum'un içinde sen bir Sultan'sın
Uyan dağlar uyan Ali'm geliyor

Kalender Şah'ın kurtarıcı lider olarak gelmekte olduğunu bildirirken, çekimser duranlara ve korkanlara güven veriyor. Onları bıkmadan-usanmadan, toparlanıp ayaklanmaya çağırıyor:

Muhammed Mehdi'nin hak sancağını
Çekelim bakalım nic'olursa olsun
Teber çekip münkirlerin kanını
Dökelim bakalım nic'olursa olsun

(...)

Münkirlerin sarayını yıkalım

Yıkalım bakalım nic'olursa olsun

***

Serden başka benim sermayem yoktur

Verelim gaziler İmam aşkına

***

Gelin canlar bir olalım

Münkire kılıç çalalım

Hüseyin'in kanın alalım

Tevekkeltü Taalallah (= *Tanrıya dayandım-yaslandım*)

Mervan soyunu vuralım

Padişahı öldürelim

Hüseyin'in kanın alalım

Tevekkeltü Taalallah

Açalım kızıl sancağı

Geçsin Yezit'lerin çağı

Elimizde aşk bıçağı

Tevekkeltü Taalallah

Şah'ının ve evlatlarının, yani Alevi-Bektaşî halk yığınlarının maddi-manevi gücünü açıklama gereği duyup, çatlak sesleri susturma yollarına da başvuruyor:

Arkası yok deme Şah'ım(ın) oğlunun

Zahirde batında yüzbin er vardır

Ondört masum ile Oniki İmam

Yanınca Muhammed'le Ali vardır

Önümüzce Rabbim sözüm pişirir

Yaramaz sofular Şah'ı şaşırır

Dervişler ar'oldu çiçek devşirir

Arının gömecinde balı vardır

Oddan kılıçtan keskindir gülbengi

Kırmızıdır donu hem aldır rengi

Renginde dürüm dürüm alı vardır

(...)

Pir Sultan'ım der ki vaktin beklesin

İkrarını mümin olan haklasın

Arif olan kalb evine saklasın

Erenlerin çok gizli yolu vardır

Pir Sultan Abdal "el-gün arasına düşmüş", toplu halde "köpüklenmiş sel gibi aşır giderlerken" biraz kuşuklu, ama büyük umutlar içinde Şah'ın yollarındadır.

"Engürü dağından" çok öteelerde değildir, Dergah ve başındaki Pir Kalender Şah. Dolayısıyla toprağını, yurdunu en güzel, en içten duygularla tanımlamış olduğu aşağıdaki şiirine "birçok kimse ile birlikte Pir Sultan'ın İran'a, Şah'a giderken söylediği" yorumunu yapmak gerekmiyor. Engürü dağından (Ankara yöresinden) İran Şahı'nın yolu mu sorulur?²⁵ Ayrıca, şiirin içine, İran tahtında birincisi 1587 yılından sonra görünen "Ala dağındaki Şah Abbas" ifadesi çok sonradan girmiştir. Aşağıda görüleceği gibi söz konusu dörtlük, Pir Sultan Abdal'ın nefesinin genel havasına da kesinlikle uymamaktadır.

Engürü dağından bir yol azıttım

Acap Şah'a giden yollar bu m'ola

Sarardı gül benzim döndü aynaya

Acap Şah'a giden yollar bu m'ola

Nice pınarım var dolar eksilir

Ardıç dallarına gök tekeler asılır

Gırcılı boran tutmuş beller kesilir

Acap Şah'a giden yollar bu m'ola

---

²⁵ Bkz. C. Öztelli, *Agy*, s. 67, dipnot, 2.

Merdindendir deli gönlüm merdinden
Ala Dağ ardından Şah Abbas yurdundan
Kanlı yaş akıttım Şah'ın derdinden
Acap Şah'a giden yollar bu m'ola

Nice pınarım var üstü bovalı (*bentli*)
Taşı kimyalı da toprağı dualı
Kayalarımız var şahin yuvalı
Acap Şah'a giden yollar bu m'ola

*Pir Sultan Abdal*ım coşup giderim
El-gün arasına düşüp giderim
Köpüklenmiş selim taşıp giderim
Acap Şah'a giden yollar bu m'ola

Pir Sultan Abdal'ın "Şah'a gider ben bir bezirgan gördüm" diye başlayan nefesinde "bezirgan" ve "katar" birer simgedir bizce. Üstü örtülü olarak, bezirgan, Kalender Şah'ın yükselttiği isyan katarına çağrıdır. Kendisi de artık o katarın ayrılmaz eridir. Çünkü bu katar "hemen hakikatin yolunu tutmuştur." "Ona hizmet eden ancak Dergah'a yeter". Ayrıca "Bezirgan yükünü Yemen'den tutmuş" betimlemesi, Kanuni döneminde Osmanlı'ya Yemen'in iç kısımlarını kaybettiren Zeydi ayaklanmalarını anımsatmakta ve çok gezmiş olan Pir Sultan'ın oralara kadar uzanmış olduğunu düşündürmektedir. Katar çok güçlüdür; ona kâretmez Osmanlı haramisi. Şu dünyada çekilen vefasızlıktan kurtulmak için tek fırsat, bezirganın katarına girmektir.

Şah'a gider ben bir bezirgan gördüm
Ayrılmam katardan ben şimden geri
Hemen tutmuş hakikatin yolunu
Ayrılmam katardan ben şimden geri
Bezirgan yükünü Yemenden tutmuş
Ona hizmet eden Dergah'a yetmiş
(...)

Bezirganın yükü lal ile gevher

Ona kâr mı kılar harami safder

(...)

Şu yalan dünyada ne bulduk vefa

Fırsat elde iken giregör safa

(...)

*Pir Sultan Abdal*ım aşıkı çoklar

Hiç kardaş bulmamış kend'özün saklar

Korktuğumuz yerden yaradan saklar

Ayrılmam katardan ben şimden geri

Artık zamanı gelmiştir. Kalender Şah Ali'liğini göstermelidir ki "Ali kim olduğu bilinsin"

O Şah'ına, yukarıdaki nefeslerinde görüldüğü gibi hem "Ali" hem "Hacı Bektaş" diyordu. Erenler evliyalar serçeşmesi Hacı Bektaş Veli ise, torunlarından Kalender Şah da serçeşmedir. Şu halde "kendini teslim et bu ser çeşmeye" diyor Pir Sultan.

Ama onun asıl istediği, tüm Anadolu Alevileri ve de ezilen halklar adına dileği "Hazreti Ali'nin devrinin yürümesi ve yeryüzünü kızıl taçların bürüyerek İstanbul şehrinin alınmasıdır".

Hazreti Ali'nin devri yürüye

Ali kim olduğu bilinmelidir

Alay alay gelen gaziler ile

İmamların öcü alınmalıdır

Kendini teslim et bu Serçeşme'ye

Er odur ki birisinden şaşmaya

Bin gaziye bir münafık düşmeye

Din aşkına kılıç çalınmalıdır

Çağırılar filan oğlu filana

Kılıcı arştadır doğru gelene

Ne itibar yezit kavli yalana

Ya ser verip ya ser alınmalıdır

Yeryüzünde kızıl taşlar bürüye

Münafık olanın bağıriye

Sahib-i zamanın emri yürüye

Mehdi kim olduğu bilinmelidir

*Pir Sultan Abdal*ım ey Dede Dehman

Kendini çevir de andan gel heman

İstanbul şehrinde ol sahib-zaman

Tac ü Devlet ile salınmalıdır

Pir Sultan Abdal'ın ``Dede Dehman, Dehmen"ı (doğrusu Dih-man-İK) hakkında C. Öztelli'nin P.N.Boratav'dan kaynaklanarak yazdığı "Dede Dehmen, Şah Tahmasb'ın adıdır"²⁶ yorumu bizce burada uygun değildir. Bu, Pir Sultan'ı İran Şahı'na bağlamak için zorlama bir yorum olurdu. Pir Sultan Abdal'ın "mihman canlar bize safa geldiniz" şiirindeki bir dördlüğü biz, bizzat Dede olan babamızdan aşağıdaki biçimde dinledik:

Misafir kapının iç kilididir

Ev sahibi ise anın dilidir

Mehman Muhammed'dir dehman Ali'dir

Mihman canlar bize safa geldiniz

Ayrıca Kul Hüseyin:

Hak ileridedir geride sanma

Münezzeh şehrinde mihman bizimdir

Mümin kullar mabuduna tapmıştır

Ali Keramullah dehman bizimdir

Mihman Haktır dehman Ali demişler

---

²⁶ C. Öztelli, *Agy*, s. 139.

Didar arzulayan veli demişler

İşte budur Allah kulu demişler

Nur alem nuruyla devran bizimdir

Hemen anlaşılacağı üzere bu ifadeler, "konuk Haktır, Muhammed'dir, yani onların makamındadır; karşılayan, yani evsahibi de Ali'dir" anlamını taşımaktadır. Birincisinde, dolaylı olarak Muhammed'in Kırklar'a konukluğu ve Ali'nin onu karşılaması anımsatılmaktadır. Yani, yukarıdaki nefesinde Pir Sultan Abdal, Ali olarak gördüğü ve nitelediği Kalender Şah'a, "Dede Dehman" diye hitap etmesi oldukça doğaldır.

III. I. 10. Kalender Çelebi ayaklanması Ve Pir Sultan Abdal

Baki Öz, Kalender Çelebi ayaklanmasının kitle tabanı ve toplumsal niteliği üzerine şu genel belirlemeyi yapmaktadır:

"Hacı Bektaş soyundan olan Kalender Çelebi ayaklanmasının kitle tabanı köylü-çiftçi kesimiydi. Yoksul halktı. Geniş Türkmen yığınlarıydı. Elinden dirliği alınmış, yoksulluğa itilmiş küçük dirlik sahipleriydi. Devletçe dışlanmış, baskıyla düzen içerisinde tutulmaya çalışılan kesimlerdi. Bunların geneli Alevi ve Türkmenlerdi. Doğallıkla içlerinde devletçe kıyım uğramış, toprak yoksulu bırakılmış Sünni ögeler de vardı. Kalender Çelebi'nin bağlaşıkları bu tür Sünni ögelerle, elinden dirlikleri alınan küçük toprak sahipleriydi."²⁷

Osmanlı tarihyazıcıları, örneğin vakanüvis İbrahim Peçevi, Münecimbaşı, Solakzade Mehmet ve Hemdani Çelebi, Kalender Şah ayaklanmasından uzun uzun söz etmektedir. Ortak oktalari, Kalender'in büyük güç ve itibar kazandığı, arkasında çok sayıda ve her kesimden halkın toplandığıdır. Tarihyazıcıların hepsi de, kendi inançları doğrultusunda, bunların "dinden çıkmış, inancı bozuk, dinsiz-mezhepsiz" olduklarında birleşirler. Bu nitelemelerle Alevi halkı "*Rafizi, mülhid, Kızılbaş*" diye adlandırırılar.

İbrahim Peçevi şunları yazmaktadır:

"Kalender Şah o kadar güç ve itibar kazandı, o kadar kalabalık bir toplumun başı oldu ki, böylesi hiçbir isyancıya nasip olmuş değildi. Aşık ve Abdal diye anılan ne kadar imanı ve fiili bozuk kimseler var idiyse yanına toplanıp, yirmi- otuz bin kadar eşkiyadan oluşan bir çete meydana geldi."²⁸

Solakzade de benzer yargıdadır:

"Kalender adlı kötü yollu bir aşık... zamanın Mehdi'siyim diyerek (ortaya çıktı)... abdallar, torlaklar, dinsiz meşrebliler ile mezhepsizler, pekçok kötülükseverler ile onun havasına uyarak, yanına toplandılar. Bunların otuz bin kadar olduğu anlaşılmalıdır."²⁹

Osmanlı tarihinin bu en büyük ayaklanmasını Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin torunlarından ve Dergah postnişini Kalender Şah'ın yönetmesi, tüm Alevi-Bektaşî topluluklarını biraraya getirmişti. Gün, "*İstanbul'daki devletin tac ü tahtını*" ele geçirmenin günüydü.

Baba Zünnun'dan başlayarak *Atmaca, Zünnunoğlu, Tonuz oğlan, Veli Halife* ayaklanmaları, 1526-1528 yıllarındaki Kalender Çelebi büyük toplumsal başkaldırısının halkalarıydı.

Ayaklanma Ankara-Kırşehir yöresinde patlamıştı. Ayaklanmanın merkezi karargahı Hacı Bektaş Dergahı çevresi olmuş; yığınlar burada toplanmıştı. "Ali nesli güzel İmam Urum üstüne" Doğu'dan - İran'dan, Horasan'dan - değil "Mağripten çıkmış", yani Batı'dan geliyordu:

Yürüyüş eyledi Urum üstüne

²⁷ Baki Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, İstanbul, 1992, s. 185.

²⁸ Peçevi Tarihi I, s. 93.

²⁹ Solakzade Tarihi II, s. 154, vd.

Ali nesli güzel İmam geliyor

İnip temenna eyledim destine

Ali nesli güzel İmam geliyor

Doluları adım adım dağıdır

Tavlasında küheylanlar bağılıdır

Aslının sorarsan Şah'ın oğludur

Ali nesli güzel İmam geliyor

Tarlaları adım adım çizili

İrakip elinden ciğer sızılı

Al yeşil giyinmiş gerçek gazili

Ali nesli güzel İmam³⁰ geliyor

Magripten çıkar görünü görünü (*magrip: batı*)

Kimse bilmez evliyanın s ırrını

Koca Haydar³¹ Şah-ı Cihan torunu

---

³⁰ Burada "Ali nesli güzel İmam", Kalender'den başkası değildir. Hatırlanırsa, Koyunoğlu da şiirinde ona "güzel Kalender" diye hitap ediyordu. Pir Sultan Abdal onu hep "Şah, güzel Şah" bilmiş ve öyle demiştir. Gençlik döneminde Şah İsmail'i kurtarıcı olarak beklerken yazdığı şiirlerinde de, onun adını nadiren kullanmıştır.

³¹ Bizce, dördüncü dörtlükte geçen "Cihan Şahı'nın torunu Koca Haydar" da Hacı Bektaş Veli'nin torununun oğlu Kalender Şah'ın ta kendisidir. Yersiz yerde, kendi Koca Haydar adını kullanarak takıyye yapmıştır. Bu dize "Şah Kalender ya da Pir Kalender Şah-ı Cihan Hacı Bektaş" torunu anlamında almak gerekir. Pir Sultan'ı tamamıyla İran şahlarına yamamak isteyen Cahit Öztelli'nin şiirin bu dizesini değiştirerek, "Şah Cüneyit torunu Koca Haydar" a dönüştürmesinin doğru bir yanı yoktur. (Bkz. Cahit Öztelli, *Agy*, s. 140-141) Bu takıyye'yi şöyle açıklayabiliriz: Alevi-Bektaşî saz ve söz geleneğinde; deyiş söyleyen zakire ya da aşığa, saza niyaz edip bir kenara koyduğunda, "Telden dinledik, bir de dilden dinleyek" denir. Bu aşığın, deyişin şiirin açıklanması ve dinleyenlerle tartışılması, yani sohbete geçmektir. Bir çeşit yığınsal eğitim ve propagandadır. Deyiş okuyan, nefes söyleyen aşık, aralarında bir "Zahid (dindar, Sunni)" bulunduğunda, deyişi doğrudan ya da açıklarken onun ölçüleri ve anlayışına uygun değişikliklere sokar. Eğer bir yabancı'nın bulunduğunu zakir ya da aşık bilmiyorsa, bu arada muhabbette bulunanlar da "Semah dönme" istiyorlarsa, orda bulunan en yetkin birinden uyarı gelir: "Aşık bize 'İt bilmez havaları' çal. Biraz da 'it bilmez oyunu' oynayalım!" der. Bu sinyali alan aşık, hafif demeler, taşlamalar söyler, değişiklikler yapar. Semah çalarken de aynı şekilde düvazımlar, tevhid, miraçlama ve devriye türünden nefesler okumaz ve Semah bitiminde gülbenk çekilmez. Pir Sultan Abdal'ın bu nefesini böyle bir ortamda söylediği anlaşılıyor.

Ali nesli güzel İmam geliyor

*Pir Sultan Abdal*ım görsem şunları

Yüzüm sürsem boyun eğip yalvarı

Evvel baştan On'ki İmam serveri

Ali nesli güzel İmam geliyor

Pir Sultan, onca ayaklanmalar yaşamış, katılmış, toplumsal birliğin siyasetini yapmış ve hatta sazını silah gibi kullanarak, sancağın nereye dikileceğinin taktiğini bile vermiştir. “Görsem şunları ve boynumu eğip, yüzümü sürsem”, yalvarsam derken, “Kızılırmak gibi yatağından boşansın artık kuvvetlerin; Hama, Mardin ve Sivas'takilerle birleşip, ikiyüzlü Osmanlı'nın başına taşlar üşürerek, yani onları yok ederek **SANCAĞIMIZI KAZOVA'YA DİKİN ARTIK**” diye beklemektedir.

Gözleyi gözleyi gözüm dört oldu

Alim ne yatarsın günlerin geldi

Korular kalmadı kara yurt oldu

Ali'm ne yatarsın günlerin geldi

Kızıl Irmak gibi bendinden boşan

Hama'dan Mardin'den Sivas'a döşen

Düldül eyerlendi Zülfikar kuşan

Ali'm ne yatarsın günlerin geldi

Mümin olan bir nihana çekilsin (*nihan: gizli*)

Münafık başına taşlar üşürsün

Sancağımız Kazova'ya dikilsin

Ali'm ne yatarsın günlerin geldi

(...)

*Pir Sultan Abdal*ım bu sözüm haktır

Vallahi sözümün hatası yoktur

Şimdiki sofunun Yezidi çoktur

Ali'm ne yatarsın günlerin geldi

Ankara, Kırşehir, Bozok (Yozgat), Tokat, Sivas, Erzincan, Maraş, Adana ve Tarsus, ayaklanmaların alanı olmuştur. Kazova'ya sancak dikildiği takdirde Kalender Şah bütün güçlerin birleşmesini sağlayabilirdi.

Ayaklanmayı bastırmak için Sadrazam İbrahim Paşa görevlendirilmişti. Anadolu beylerbeyi Behram Paşa ile Karaman beylerbeyi Mahmud Paşa eyalet askerleriyle ona katılmış bulunuyorlardı. Her iki Paşa'nın askeri birlikleri, Kazova'ya yönelen Kalender Şah'ın ardına düştü. Kazova'daki korkunç savaşta Kalender'in yoksul köylü Alevi savaşçıları Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. Arkasından Mahmut Paşa'yla birleşen diğer Osmanlı güçleri Tokat yakınlarında Cincifle denilen yerde, yirmi yedi Mayıs 1527/8'de yapılan savaşta yine yenildiler. Karaman beylerbeyi Mahmut Paşa, Alaiye beyi Sinan bey, Amasya beyi Koçi bey, Anadolu Timar defterdarı Ruh ve Karaman defterdarı kethudası Şeyh Mehmet öldürüldüler.

Bu yenilgilerle birlikte Osmanlı ordusunun tüm ağırlıkları Kalender Şah birliklerinin eline geçti. Tarihyazıcı Solakzade'nin söylemiyle:

“Bütün torlaklar ağırlıklı silah, hayme ve çadırlar edindiler. Çıplak ve perişan iken giyininip kuşandılar. Övünülecek giysilerle donandılar.”³²

Pir Sultan Abdal bu olayları Kızıl Deli Sultan üzerine yazdığı bir şiirinde anlatmakta ve Kırklar simgesiyle vermektedir:

(...)

Kırklar Urum'a geçti sen duydun mu

Tanrının arslanı geldi bildin mi

Pınar yanında kendini buldun mu

Kırlara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

Kırklar bir bir arda sökün eyledi

Domuz kafirlerin yolun bağladı

Tanrının arslanı imdat eyledi

Kırlara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

Geldi Kazova'sın duman bürüdü

Kara kafirlerin yağı eridi

---

³² Solakzade Tarihi II, s. 155.

Allah allah deyüp Kırklar yürüdü

Kırklara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

Kırklar Rum ilinde makam tuttular

Makamlar açtılar çırağ yaktılar

Bütün kafirleri dine çektiler

Kırklara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

Pir Sultan'ım bu sözleri söyledi

Kafirleri Yezitleri bağladı

İlk selamı essela'da söyledi

Kırklara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

(Esselâ: kendine güvenen ortaya çıksın anlamında meydan okuma deyimi)

Kalender'in bu başarılarından sonra, Dulkadirli boylarının çoğu ayaklanmaya katıldı. Bunların büyük bir kısmı Alevi değildi, fakat dirlik ve timarları elinden alınmış kimselerdi. Bunlarla birlikte Kalender Şah kuvvetlerinin sayısı kırk bine yükselmişti.

Ayaklanma, giderek önünde durulmaz hale geliyordu. Bu durum karşısında Sadrazam İbrahim Paşa, Dulkadiroğulları'ndan (Kalender tarafına geçen) *Başatı, Karacalu ve Dokuzboy* beylerine gizlice dirliklerinin derhal geri verileceğini bildirdi. Ayrıca yolsuzlukların düzeltileceğini duyurdu. Vali Ferhat Paşa ile bazı sancak beyleri de "halka yanlış davranıyorlar" gerekçesiyle, ama aslında ayaklanmacıları ezemedikleri için idam edildiler. Dulkadir beyleri devletçe doyurulunca başkalarını da yanlarına çekmeye başladılar. Böylece Kalender Şah ayaklanmasına katılanlarda büyük çözümler başgösterdi.

Sonuçta Osmanlı, savaşta yenemediği Kalender güçlerini onların hazır olmadığı içten parçalama siyasetiyle güçten düşürdü. Özellikle geceleri birçok insan ayrılıp evine dönüyordu. Öyle ki, Kalender Çelebi'nin yanında "üç-dört bin Kalenderi (*bizce burada "Kalenderci, Kalendersever", yani Alevi-Bektaşiler anlamındadır-İK*) kaldı."³³

Pir Sultan Abdal'ın "dostların muhabbeti kaldırıp, geriye kaçışını", vefasızlığı ve ihaneti anlatan şiirinden birkaç dörtlük ve arkasından da her ne pahasına olursa olsun kendisinin Pirinden dönmeyeceğini korkusuzca vurgulayan nefesini verelim. Bu "Pir", tabii ki "Pirlerin Piri Hacı Bektaş Veli"nin torunu Kalender Şah'tan başkası değildir.

³³ Münecimbaşı Tarihi II, s.527

Çıktım yücesine seyran eyledim
Gönül eğlencesi küstü bulunmaz
Dostlar bizden muhabbeti kaldırmış
Hiçbir ikrarından ahdi bulunmaz

Zülüfleri top top olmuş cığalı
Rakiplerin Hak'tan olsun zevali
Bir günahkar kulum doğdum doğalı
Günahkar kulunun dostu bulunmaz

Kanı benim ile lokma yiyenler
Başı canı dost yoluna verenler
Sen ölmeden ben ölürüm diyenler
Dostlar da geriye kaçtı bulunmaz

Yine kırcılandı dağların başı
Durmuyor akıyor gözümün yaşı
Vefasız ardından gitse bir kişi
Hakikat ceminde desti bulunmaz

***

Koyun beni Hak aşkına yanayım
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden
Pir'imden dönüp mahrum mu kalayım
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Benim Pir'im gayet ulu kişidir
Yediler ulusu Kırklar eşidir

On İki İmamın server başıdır
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Kadılar müftüler fetva yazarsa
İşte kement işte boynum asarsa
İşte hançer işte kellem keserse
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Ulu mahşer olur divan kurulur
Suçlu suçsuz gelir anda derilir
Piri olmayanlar anda dirilir
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Pir Sultan'ım arşa çıkar ünümüz
O da bizim ulumuzdur Pirimiz
Hakka teslim olsun garip canımız
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Kalender Çelebi, elinde kalan birkaç bin kişilik kuvvetle Kayseri- Sarız üzerinden - olasıdır ki Adana ve Tarsus yöresinde ayaklanmacılarla Bozok bölgesindeki Zünnunoğlu ve Atmaca kuvvetlerini birleştirmek için, iki gücün ortasında bulunan - Nurhak Dağları'na çekildi. Bazı yazarların ileri sürdüğü gibi "İran'a gitmek için Kalender'in yol aradığını" sanmıyoruz.³⁴ Kaldı ki, İran yolu Nurhak tarafından değil Sivas-Erzincan hattı üzerinden geçiyordu. Kalender Şah kuvvetleri ise güneye doğru inmişti.

Kalender Şah'ın elindeki inançlı ama yetersiz kuvvet, Sadrazam İbrahim Paşa'nın "Mehmet Ağa ile Pervane adındaki iki eşkiya avcısı" tarafından Başsaz (ya da Başsan) adlı yerde tuzağa düşürüldü.³⁵ Burada Kalender Çelebi ve sadık adamı Veli Dünder öldürüldüler. Başları bir atın terkisine asılarak Padişah'a götürüldü. Kalender'in taraftarlarından pek azının kırımından kurtulabildiğinde Peçevi, Solakzade ve Müneccimbaşı hemfikirdirler.

Kalender Şah Ayaklanması'nın böylece bastırılması üzerine, Kanuni Süleyman (1520-1566) Sadrazam İbrahim Paşa'yı cömertçe ödüllendirdi. Sadrazamın yıllık ödeneğini iki katına (Bir milyon iki yüz bin akçeden iki milyon akçe'ye) çıkardı.

III. I. 11. Pir Sultan Abdal'ın Kalender Çelebi Kırımından Kurtuluşu

³⁴ Bkz. Baki Öz, *Ağy*, s. 189, dipnot. 163.

³⁵ Peçevi Tarihi I, s. 94.

Baştan beri ileri sürdüğümüz düşünceler doğrultusunda akılyürütüldüğünde, Kalender Şah ayaklanmasına elli yaşlarında katılmış olması gereken Pir Sultan Abdal ayaklanmanın bastırılmasını izleyen kırımdan acaba nasıl kurtuldu?

Şah İsmail'in ölümünün ardından, Hacı Bektaş Veli Dergah'ını Erdebil'in önüne geçirme ve merkez yapma siyasetini cesaretle ortaya atıp savunan Pir Sultan Abdal, Osmanlı'nın Bektaşileri ve Alevileri birbirinden ayırma ve parçalama gayretini boşa çıkarmış, Dergah postnişini Kalender Çelebi'yi ezilen Anadolu Alevi kitlelerinin kurtarıcı "Şah"ı olarak görüp, onun övgüsünü yapmıştır. Bektaşî ve Alevileri tam birliğe yöneltmiştir. Ve de, inançları doğrultusunda başını vermekten çekinmeyen Alevi halk topluluklarını Muhammed-Ali, Hüseyin, Ehlibeyt, On İki İmam sevgisi; Muaviye Yezit Mervan laneti, yani "Tevela ve Teberra" simgeleri içinde Kalender Şah'ın çevresinde toplama, birleştirme çağrılarını yaptığı anlaşılıyor.

Şiirlerine simgeleri öylesine ustalıkla yerleştirmiştir ki, bunlar adeta Pir Sultan'ı koruyucu örtü olmuşlardır. Ancak Kanuni'nin, babası Yavuz Selim'i aratmayan Kızıbaşı düşmanlığından belki 20 yılı aşkın bir süre kendini koruyabilmesi, Anadolu'yu daha doğrusu yaşadığı bölgeyi uzun süre terketmesine bağlanmalıdır.

Gençliğinde, Şah İsmail yandaşı olarak onun propagandasını yaptığı zamanlar, kendini Arapkir-Eğir-Divriği'nin ortak otağı olan Sarı Çiçek Yaylası'nda gizlediğini belirleyen bilgilerden söz etmiştik. Pir Sultan Abdal'ın -kendini ikinci gizlenme dönemi olarak niteleyeceğimiz- bu yılları nerede geçirmiş olduğunu açık veya kapalı olarak gösteren şiirlerinden örnekler bulunmaktadır. Onlardan bazılarını aşağıda vereceğiz.

Feleğin bile düzene desteğini vererek kendisini "çevre çevre yeldirdiğini" söyleyen Pir Sultan, "ayrılığın okunu dolduran" nedeni üç şeye bağlamaktadır; "ecel, didar ve nasip" Başta ecel, yani ölüm korkusu olunca güzel yüz ve nasip kavramlarının önemi kalır mı?

Kısmet verip bizi salan çöllere

Ya eceldir ya didardır ya nasip (*didar: sevgilinin güzel yüzü*)

Felek bizi saldı özge hallere

Ya eceldir ya didardır ya nasip

Kısmet verip çevre çevre yeldirdi

Bilmediğim hikmetlere daldırdı

Çekip ayrılığın okun doldurdu

Ya eceldir ya didardır ya nasip

Felek arka vermiş çarhın devine

Art kalbin evin iman sevine

Türlü dalga geldi gönlüm evine

Ya eceldir ya didardır ya nasip

(...)

Pir Sultan Abdal'ım der ki vardığım

Ulu dergahıdır yüzler sürdüğüm

Bilmediğim hikmetleri bildiğim

Ya eceldir ya didardır ya nasip

Ayrıca Pir Sultan Abdal'ın talibi Kul Himmet'in bir şiirinde, yana yakıla Pir'ini aradığını ve Oniki İmamlardan, velilerden, peygamberlerden, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yatmakta olan erler-evliyalardan yardım dilediğine tanık oluyoruz. Kul Himmet "Allah bir Muhammed Ali diyerek" Pir'inin derdine düşüyor ve onu göremediği için çok dertli olduğunu söylüyor. Oniki İmamlar dahil olmak üzere kırk dört kişi ve yer adı geçmektedir. Kul Himmet'in bütün buraları dolaşmış ve bu erlerin mezarlarını ziyaret etmiş olması büyük olasılıktır. Ve yine olasıdır ki, kendisi de Pir'i gibi uzun süre izini kaybettirmiştir. Aşağıda sunduğumuz bu şiir bize Pir Sultan'ın nasıl uzun bir süre kayıplara karışıp gizlenmiş olduğunu açıkça göstermektedir:

Mekan mı tuttun sen bu gurbet illeri

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

... görsem sorayım sinleri

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Turna gibi kanadı var yolu var

Figanı var firkatı var ünü var

Ölümün elinden çokca gamı var

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Niyaz kılın Pir Sultan'a Pirime

Her kul dayanır mı böyle zulüme

Zayıf Yusuf melhem etsin yarama

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Hüseyin Ova'nın gen' olur yazı

Samah tutuyor mu gelini kızı

Bir haber vereydin Hüseyin Gazı

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Abdal Ata tekkesine varalım

Elven Çelebi'ye yüzler sürelim

Koyun Baba'ya bir peyik salalım

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Bu imiş kismetim bunda Mevla'dan

Pirime kimler kıydı hey Yaradan

Bizi sevindirir bir gün ağladan

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Mehmet Dede Sultan erlerden okun

Karpuzu Büyük'ten gülleri sokun

Var imdi düşmanlar kınalar yakın

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Kızıl Deli imdadıma gelindi

Şah-ı Haydar ahvalimden bilindi

Çoban Baba'ya garibi sorundu

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Monla Hünkar Umur Sultan varıyom

Depreşir yaraya merhem arıyom

Baba Kaygusuz'u nerde soruyom

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Sahap çıkamadım da verdi Mısır'ı

Bilin Mısır'ının çoktur kusuru

İmam Ali imiş erin asılı

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

İmam Hasan sır içinde sır idi

.....

Erlər imdat eylen gönül farıdı

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

İmam Hüseyin'in makamı kande

Üstüne irahmet yağmaz mı günde

Pirim kula himmet imdat etsin de

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Vardım idi İbrahim'e Halil'e

Erlər niyaz kılın İmam Zeynel'e

Soralım Veysel'e Yemen iline

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Gelindi varalım Acem Şah'ına

Kimidi sır veren İmam Bakır'a

Sordum bulamadım İmam Cafer'e

Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Eba Müslim teberini alıyor

Himmet eylen İsa gökten iniyor

Elalem Musa Kazım da biliyor
Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Şit peygamber evladına Hu dedi
Güruh Naci silsilesi bu dedi
Muhammed Taki Naki'ye su dedi
Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Hasan Askeri'den bulak miraci
Bostan Kulu'yunan Er Kara Hacı
Teslim Abdal Derviş Ali davacı
Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Abdal Musa kalemini çalınca
Çok çağırırım üşermedi yalınca
Hesabımız görek Mehdi gelince
Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Şeyh İbrahim Şeyh Hasan'ın gülüdür
Ali Baba Hubuyar'ın yaridir
Er Aslanoğlu'nu desen Ali'dir
Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Gelindi varalım Hoca Bodun'a
Ak Hoca yardımcı ikrar güdene
Çeltek Baba yardım etmez la diyene (la: yok)
Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Şeyh Nusret tekkisini unuttuk
Allah'ım şu dünyayı da kuruttuk
Dikin kefenimi suyum ılıttık
Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Denizli Baba'nın da açıktır çiçeği

...

Ya Seyyid Selhaddin erin gerçeği
Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Uyan Balım Sultan halim pek yaman
Hacı Bektaş Veli göndersin iman
Benim güddüğüm yol Sahib-i Zaman
Göremedim Pirimi dertliyim dertli

Görelim yitiği buldu *Kul Himmet*
Yerden gökten evvel Ali Muhammed
Bendenin sorduğu bir zat-ı sıfat
Göremedim Pirimi dertliyim dertli³⁶

---

³⁶ Şiirde geçen kişi ve yer adları için bkz. Cahit Öztelli, *Pir Sultan'ın Dostları*, İstanbul, 1984, s. 20-23, dipnot. 2-25: Biz, 19. dördlükte geçen Şeyh Hasan'ın, yukarıda Pir Sultan'nın hakkında bir yalvarı şiiri yazdığı Şeyh Hasan Onar olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca Öztelli'nin, bu şiirin Pir Sultan'nın daragacına çekilmesinden sonra yazıldığı ve ölüsü arkasında söylenmiş bir ağıt olduğu görüşüne de katılmıyoruz. Baştaki kıtanın eksik ulaşılmış dizesinde geçen "sinleri"(mezarları) sözcüğünden bu kaniya varılması doğru olamaz. Alevi-Bektaşilikte İmamların-Velilerin ölümsüzlüğü, ruhlarının aramızda dolaştığı inancı yaygındır; onlardan yardım dilenir, bir tür onlar aracılığıyla Tanrıya çağrılar ulaşır. Çünkü veliler (evliya), sözcük anlamıyla da "Tanrının dost ve sevdikleri" kutsal kişiliklerdir. Kul Himmet aramakta olduğu "Pir"ini, yani Pir Sultan Abdal'ı bulabilmesi için onlardan yardım istiyor. Kul Himmet onun için daha bir çok şiirler yazmış ve ona ulaştırıp, "müşküllerini" sormuştur. Pir Sultan'ın da karşılık verdiğini biliyoruz. Kul Himmet incelememizde bu ilişkiler genişçe açıklanmıştır.

III. I. 12. Pir Sultan Abdal Yıllar Boyu Rumeli'nde Gizlenmişti

Kalender kırımından kurtulmak için Pir Sultan Abdal nereye kaçmıştır? Bunca yıl nerelerde gizlenmiştir? Sanınız aşağıdaki nefes bunun karşılığını verecektir:

Akdeniz'i seyreyledik yalıda

Böyle aldık nasihatı uludan

Tanrıdağı kurbu Kızıl Deli'den

Görünür İmamevleri görünür

Senin aşıkların geçti rahından

Korkmaz mısın aşıkların ahından

Akyazılı Sultan'ın dergahından

Görünür İmamevleri görünür

Senin dervişlerin geçer kabâdan (*kaba: kaftan, cübbe*)

Geydikleri hırkaları abadan (*aba: kalın ve kaba kumaş*)

Her nereye baksan Otman Baba'dan

Görünür İmamevleri görünür

Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin tahtı

Komazdı Yezit'ten alırdı ahı

Her gece seyrimde seherin vakti

Görünür İmamevleri görünür

Hünkar Hacı Bektaş Veli aşkına

Bahçende açılar güller aşkına

Kerbela'da yatan İmam aşkına

Görünür İmamevleri görünür

Pir Sultan'ım kendi kurdu bu yolu

Yüz be yüz gördüğüm Ali'dir Ali

Horasan'da Ali Rıza'yı Veli

Görünür İmamevleri görünür

Tahmin edileceği gibi Pir Sultan Abdal, uzun bir yolculuktan sonra Trakya'ya geçmiştir. İmamevleri denilen yere yaklaşırken bu şiiri yazmış olduğu görülüyor.

Belki uzun bir süre burada oturdu. "İmamevleri", Otman Baba'nın tekke ve türbesinin bulunduğu Tanrıdağı adı verilen Edirne kırından ve Akyazılı Sultan Dergahı'nın bulunduğu yerden görülebilen bir yerleşme birimidir. (Cahit Öztelli'nin, bu İmamevleri'nin "İran Şahlarının ya da Oniki İmamlardan birinin bulunduğu bir yer olabileceğini hangi gerekçe ile ileri sürdüğünü anlamak doğrusu çok güçtür.)

Açıkça anlaşıldığı üzere Pir Sultan Abdal, Trakya ve Balkan Bektaşileri ve Bedreddini'ler arasında uzun zaman kalmıştır. Otman Baba'ya bağlı Akyazılı Sultan dergahında (Varna) ve daha çok Hacı Bektaş Dergahı'na doğrudan bağlı Seyyit Ali Sultan Tekkesi'nde (Dimetoka) yıllarını geçirmiştir. Bugün Trakya'da yaşamakta olan "Amucalılar" adını taşıyan Bedreddini-Alevilerin Cem törenlerinde en çok "Serezli Pir Sultan'ın nefeslerinin okunduğunun" anlatılması çok ilgi çekicidir.³⁷ Bu tezimizi güçlendirdiği gibi, Pir Sultan'ın Serez'de de kaldığını göstermektedir. Bedreddiniler onu, Şeyh Bedreddinle eşleştirmiş, onunla bir görmüş oluyorlar, demektir. Hatta bu Rumeli ve Trakya'da, Banazlı kimliğini unutturacak kadar uzun yaşadığının da göstergesidir.

"Bu konuda Turgut Koca'nın vermiş olduğu bilgiler de -Serezli Pir Sultan'ın on beşinci yüzyılda yaşamış olduğunda ısrarlı görünmesine rağmen- bu kişinin bizim Banazlı Pir Sultan'dan başkası olmadığını göstermektedir. Turgut Koca şunları anlatmaktadır:

"Serezli Pir Sultan, Makedonya'deki Bahçe ve Cuma tekyelerinin ilk ruhani önderidir. Kesriyeli Kasım Baba ve Koniçalı Hüseyin Babalarla ile Yanya fethinde bulunmuştur. Yanya fatihi Arslan Paşa'yı savaşlarda korumuşlardır. Serezli Pir Sultan fütuhat erlerindedir. Cuma tekyesinde yatır. Büyük Bektaşî azizlerindedir."³⁸

Bizce bu anlatılanlardan sadece, Pir Sultan Abdal'ın Makedonya'ya kadar gittiği ve adı geçen tekkelerde Kasım Baba ve Hüseyin Baba ile cemler yürüttüğü anlamı çıkar. Osmanlı yönetimine başkaldırmış ve kıyımdan kurtulmuş aranan bir kişinin, Osmanlı adına fetihlere katılmış olması olası değil. Belki de onu korumak için bu tür söylentiler yaratılmıştır. Banazlı Pir Sultan hakkında günümüzü gelmiş olan efsanevi bilgilerin Serezli Pir Sultan hakkında da anlatılması aynı kişi olduğunu göstermektedir. Üstelik Turgut Koca şu açıklamayı da getirmektedir:

"Serezli Pir Sultan'ın adı da Haydar'dır. Yine Serezli Pir Sultan'ın ahiret kardeşinin (yani musahibinin-İK) ismi de Gazi Ali Baba'dır. Selanik'e bağlı Sarıgöl yöresindeki Bahçe tekyesinde türbe içinde yatır"³⁹

Serezli Pir Sultan ve Gazi Ali Baba'nın gömülü olduğu söylenen tekkeler, bu ulu kişilerin bıraktığı nişanlar ve makamlarıdır. Bütün bunlar gösteriyor ki, Pir Sultan Abdal, Serezli Pir Sultan kimliğiyle uzun süre Balkanlar ve Rumeli'de yaşamıştır. Hele musahibi Ali Baba'nın da Bahçe tekkesindeki türbede yatıyor gösterilmesi iki olasılığı gündeme getirmektedir:

Birincisi Pir Sultan Abdal, Kalender kırımının arkasından musahibi Ali Baba ile Rumeli'ye geçmiş ve uzun süre burada birlikte kalmışlardır. Belki Ali Baba Sivas'a gidip geliyor, haber getiriyordu. Ancak Ali Baba'nın, kendisini yana yakıla arayan çok yakın talibi ve yoldaşı Kul Himmet'ten, Pirinin bulunduğu yeri saklamış olması düşünülemez. O zaman ikinci bir olasılık beliriyor: Ali Baba uzun aramalar sonunda Pir Sultan'ın izini bulmuş ve bir süre birlikte kalmıştır. Olasıdır ki güvencede olduğuna ikna ederek, Sivas'a dönmesini sağlamıştır.

³⁷ Refik Engin, "Şeyh Bedreddin Tarikati", Cem, 1994, sayı. 41, s. 48-49.

³⁸ Turgut Koca, *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri*, İstanbul, 1990, s. 145.

³⁹ Agy. s. 149.

Pir Sultan Abdal'ın Seyyit Ali Sultan - diğer adıyla Kızıl Deli - için okuduğu ve onun adının geçtiği, en az altı-yedi nefesi vardır bize ulaşan. "Evliyalar serveri" olarak seslenip himmet dilediği Kızıl Deli'nin tekkesinde hizmet gördüğünü, Baba İbrahim'le Cem'ler yürüttüğünü belirleyen nefeslerden bir örnek sunalım.

Gelin ey erenler seyran edelim

Açıldı kapısı Seyyit Ali'nin

Eksięimiz bilip dâra duralım

Himmeti ganidir Kızıl Deli'nin

Çekti sancağını dağlar dolandır

Mümin olan canlar aşka bulanır

Kurbanlar tığlanur ırac uyanır

Çekilir gülbenkler Seyyit Ali'nin

Ne güzel baharı yetmiştir şimdi

Lalesi sümbülü açmıştır şimdi

Abdallar semahı tutmuştur şimdi

Himmeti ganidir Seyyit Ali'nin

Baba İbrahim şehitler ayırır

Kırkların ceminden o da beridir

Pirim cansız duvarları yürüdür

Himmeti ganidir Kızıl Deli'nin

Pir Sultan'ım eydür kendi özümüz

Güzelce Şah'ıma var niyazımız

Bir gün kara toprak örter yüzümüz

Himmet'i ganidir Seyyit Ali'nin

III. I. 13. Sivas İllerine Geri Dönüş

Ve bir gün, bilemediğimiz bir tarihte, Pir Sultan Abdal bu illerden geri döner. Dostlarına “bizi safa ile gönderin” der. Tatlı dillerine doyamadığı dostlarıyla helallaşır. “Bir daha ya geldim ya gelemedim” ve “ölüm uzak derler heman yakındır” dizelerinden anlaşılacağı üzere, yaşamının son yıllarında dönmüş olmalı Sivas'a.

Geldim gider oldum illerinize

Dostlar bizi safa ile gönderin

Doyamadım tatlı dillerinize

Dostlar bizi safa ile gönderin

Şöyle bir güzelden ahd alamadım

Bir ahbine bütün yar bulamadım

Bir daha ya geldim ya gelemedim

Dostlar bizi safa ile gönderin

Himmet eylen şu dağları aşalım

Pir aşkına kaynaşalım coşalım

Gelin birer birer helallaşalım

Dostlar bizi safa ile gönderin

Çıkalım yaylaya inelim düze

Himmet eylen yaran ahbaplar bize

Bir selam göndersem gelir mi size

Dostlar bizi safa ile gönderin

Tarihyazıcı Solakzade, Kanuni Süleyman'ın Kızılbaşlar hakkındaki düşmancıl duygularını şöyle dile getirmektedir:

“Dünya padişahı (Kanuni), sürekli Kızılbaş taifesinin sövüp saydıklarına kalben perişan olup, bunlardan öç almaya her zaman hazır bulunmakta ve o yanlara hareketi, küçük bir bahaneye bağlarlar idi. `Bu dinsizlerin pisliklere bulaşmış vücutlarını zaman sayfasından ne zaman çıkarırız' diye her zaman söylerlerdi.”⁴⁰

---

⁴⁰ Solakzade Tarihi, II, s. 213.

Böylesine Kızılbaş düşmanı olan “Dünya Padişahı”nın yönetimindeki ülkede, Kalender kırımından sonra yirmi yılı aşkın bir süre hayatta kalması, Aleviliğin bu ulu ozanı için çok büyük bir başarıdır.

Pir Sultan Abdal Sivas'a geri döndüğünden çok az zaman sonra, Kanuni Süleyman'ın Sivas Valisi Hızır Paşa'sı (1548-50?) tarafından darağacına çekildi. Onca ayaklanma ve kırım, onca başarı ve yenilgi, onca kahramanlık ve kahpelikler yaşamış Aleviliğin ulu ozanı, Pir Sultan Abdal, asıl adıyla Koca Haydar, Yavuz'dan itibaren İran'a karşı yapılan her savaş öncesi gelenekselleşen Kızılbaş kırımından kurtulamamıştı. Hem de bir dönekeleyle, hem de Sivas'ta.

Şöyle diyordu Koca Haydar:

*Pir Sultan Abdal*ım Hakka yakındır

Edebi erkanı hemen takın dur

Ölüm uzak derler heman yakındır

Dostlar bizi safa ile gönderin

Balım Sultan'dan nasib almış ve Hacı Bektaş Dergah'ında tutulan Cemler'de “Zakir” olarak hizmet görmüş Pir Sultan Abdal, Dergah'da kazan kaynatıp icazet almış bir Alevi-Bektaşî Dede'siydi. Doğu Anadolu'dan Balkanlar'a uzanan Osmanlı topraklarında talipleri vardı. Bir yandan oralarda gizlenirken, bir yandan da Muhammed-Ali Yolu'nu sürdürüyor; taliplerine yol-yordam öğreterek onları irşad ediyordu.

III. I. 14. Pir Sultan Abdal'ın Tanrı İnancı ve Ali Tanrısallığının Anlamı

Alevi-Batını tasavvufunun Tanrı anlayışı ve bu anlayışa Kuran'ın kaynaklık ettiği konusunu “*Görmediğim Tanrıya Tapmam*”⁴¹ kitabımızda genişçe açıkladığımız için burada, sadece büyük Anadolu Alevi ulusu, düşünür ve ozanlarından birkaçının söyledikleriyle yetineceğiz. Kendilerine candan bağlı bulunan ve onların yolundan giden Pir Sultan Abdal'ın da Tanrı inancı kuşkusuz aynı olacaktır.

Pir Sultan Abdal'ın Tanrı inancını, Alevi-Batını tasavvufunun Tanrı anlayışı dışında aramak büyük ozanı yadsımak ve onu hiç yaşamamış varsaymaktır. Pir Sultan'ın gönülevinde konuk eylediği, özüne ortak olduğu; Ali'sinde gördüğü Hacı Bektaş Veli'sinde kavuştuğu, Şah'ında ya da Pir'inde yansıyan “hub cemaline” aşık olarak secde edip yüz sürdüğü sevgili Tanrısını, “mekandan münezzeh”, “görünmez, bilinmez” ve korku saçan Ortodoks İslamın soyut Tanrısıyla karıştırarak savunmaya kalkışanlar, onu bu inancından dolayı aşağılayanlar kadar hakaret etmektedir.

Hacı Bektaş Veli, “*Makalat*”ta kendisine bağlı olanların Tanrı anlayışı ve tapınmalarının özünü gösteriyor:

“...Ammam, muhiblerin (sevgiyi din bilenlerin, sevenlerin) taatı (ibadetleri) münacaattır (yalvarmak, dua etmektir), seyirdir (Hakka doğru yolculuk), müşahededir (Hakkı gözlemek), arzularına ermektir. Ve Çalap Tanrısını bulmaktır. Ve kendülerin yavu kılmaktır (Tanrıyla birleşip kendini yitirmek)... Ve halleri birüküb bir olmaktır (Tanrıyla bir olmak, tanrılaşmaktır). Bunların dahi hemandır (Bunlarda dahi ancak bu inanç-ibadet vardır)... *Eger muhiblere sorsalarkim, Tanrısını nice bildiniz? Pes, muhibler cevap verelerkim: kendü özümüzden bildik ve hem kendü özümüzü Çalap Tanrıdan bildik (kendi özümüzde Tanrısını, Tanrıda da kendimizi bildik, onunla sevgisidir).*”⁴²

⁴¹ Alev Yayınları, İstanbul, 1996, s. 62-82.

⁴² Agy, s. 32-36-73.

Sünni tasavvufunda *Tarikat* son kapıdır ve o kapıdan öteye geçemezler. Geçen dinden çıkar, Tanrıya şirk koştuğuna inanılır. Çünkü ötede 'ben' yoktur, 'biz' vardır; daha da ötede, yani Hakikat kapısında 'ben ve biz' de yoktur, 'sen' diye hitabettikleri 'O' vardır ve O'nunla birleşilir (Theosis, □□□□□s =Tanrılaşma). Hacı Bektaş'ın yukarıda söylediklerine Sünni inancı *dinsizlik* demektir, çünkü kendisine aykırıdır. *Oysa Alevi inancında Tanrı anlayışı budur.*

Yandaşlarıyla birlikte zulümlere ve kırımlara uğramış olan tüm gayri-sünni, yani batını-Alevi mutasavvıflar yukarıda söylediğimiz gibi, Kuran ayetleri ve hadislerle, onların içsel (batını, *ésotérique*) anlamlarına dayanarak ve onların mecazi yorumlarıyla (tevil) inaçlarını yazılı ya da sözlü açığa vurmuşlardır. Antropomorfist-panteist maddeci inanç Sunniliğin dört mezhebine de aykırıdır. Örneğin Kaygusuz Abdal'ın Tanrı inancı da maddeci panteizmden başkası değildir. O, *vahdet-i vücud*'dan (vücut birliği) *vahdet-i mevcud*'a (varlık birliği) uzanan çizgi üzerinde yürümekte:

“Evvel ü ahir menem...Cümleye Mabud (Tanrı) benem, Kabe benem put benem; Alem külli vücudumdur vücudum, Özüm özüme kıluram sücudum (yani secdeleri, tapınmamı kendime yaparım). Eşya-yı mahluk Halik'ten ayrı degüldür(yani yaratılmış nesnelere-maddeler, yaratıcısıyla birdir; ayrı olamaz, herşey Tanrıdır.)”

diyerek Madde-Tanrı birliği düşüncesine, yani tam anlamıyla Pantheism (*pan=□□□Theos=□□□s'tan, 'Herşey Tanrıdır'* anlamına gelir) inancına ulaşmaktadır.

“*Büyük Mutasavvıf, Batını Halk Ozanı ve Bilgesi Kaygusuz Abdal Sultan*”⁴³ başlıklı çalışmamızda belirttiğimiz gibi, Kaygusuz'un aşağıda yapıtlarından yaptığımız kısa karşılaştırmalı alıntılar dikkatli okunduğunda, hiçbir yoruma gerek kalmadan kısaca vurguladığımız inanç özellikleri rahatlıkla anlaşılacaktır. Hacı Bektaş Veli'nin söylediklerinin başka sözlerle anlatımı ve genişletilmesidir:

“...Hak ile kul arasındaki hicap (örtü) kulun, kendisidir. Allah zerreden güneşe katreden ummana kadar her yerde dopdolu...İnsan vücudunun hareket ve cümbüşü Haktır. Onsuz eşya deprenmez...Hakkı aramak ayrılığa tanıklık vermek demek olur. Çünkü Allah bütün yaratılmış eşyada mevcuttur. Hakkı hazır görenler, Haktan gayri iş işlemezler. Bütün ibadetlerin aslı Hakkı hazır görmektir. Vacip olan, Allah'ı bulmak için herkesin kendisine yönelmesidir.” Kaygusuz Abdal, *Dilguşa* (Gönüle Ferahlık Veren) yapıtından)

“Yine Resulullah Sallallahü Aleyhi vesselem buyurdu ki: '*Külli maksudin mağbudun*'. Bir kişinin maksudu (yani erişmek istediği meramı, arzusu) ne ise Mabudu (Tanrısı) dahı oldur demek olur. Zira özünü bir mürşide irişdür. Gözin aç özin bak gör heman kul mısın, sultan mısın?...”

“Pes adem kendüyi bilmek mücerred (soyut) Hakk'ı bilmek gibidir...Zira ki mahluk (yaratık, yaratılmış), sıfat-ı Hak'dur. Çünkü sıfat rencide olur ise, zatı dahı rencide olur. Çünkü Akıl Allahu Taala'nın terazisidir.⁴⁴ Gerekdür ki egri yola gitmeyüz. Hayr u şer fark ola, Eşya-yı mahluk Halik'den ayrı degüldür (yani yaratılmış nesnelere-maddeler, yaratıcısıyla birdir, ayrı olamaz)...Yirde ve gökte her ne var ise adem(de)dür. İşte yirün gögün 'Halifesi' 'adem'dür. Her ne ki istersen ademde bulunur.” (Kaygusuz Abdal, *Vücudname*'sinden)

Hacı Bektaş Veli'nin söylediklerinin başka sözlerle anlatımı ve genişletilmesidir:

Alevi inancında Tanrı dahil, evrende bulunan herşey insanda mevcuttur.

Seyyid İmadeddin Nesimi'den (Ö. 1404) birkaç dize ile bunu vurgulamakta yarar var:

Hak teala varlığı ademdedir
Ev anundur ol bu evde demdedir...

⁴³ www.alewiten.com. Düşünürler.

⁴⁴ *Nisa Suresi*, ayet, 126.

Her ne yerde gökte var ademde var
Her ne ne ki yılda ayda var ademde var
Ne ki elde yüzde var kademde var
Bu sözü fehmetmeyen adem davar

Ey Hakk'ı her yerde aydursun ki var
Sende bes Hak var imiş Hak sende var...

Ve aynı yapıtında Kaygusuz Abdal sürdürmektedir:

“Zira insan yirün ve gögün halifesidür...Zira zahirde ve batında yirde ve gökde ademden eşref vücud (en şerefli varlık) yokdur. Adem makbule'l vücud'dur. Ademoğlu yerde ve gökte var olan cümle eşyanın en güzidesidir. Ademden şirin nesne yokdur. Mazhar-ı zattur. Sair eşyada bu kaabiliyet (diğer nesnelere bu yetenek) bulunmadı...anun için ademin hali cemi eşyanın üzerine malikdür. Ve hem alemdür. Ve Hakk ile birdür. Cümleye hükmeyleyler. Ademin nihayeti yoktur ve kenarı bulunmaz...”

Şeyh Bedreddin⁴⁵ bunu tamamlıyor:

“İnsan saltık varlığın (Tanrı'nın) sadık ve parlak bir aynasıdır. Bütün alem kendisini örgüleyen cüzleriyle birlikte sapasağlam bir insan gibidir. İnsanın asıl şerefi ilahi isimlere mazhar oluşudur. İnsandaki algıların, biliş ve tasarrufların, gerek mücerredat (soyut alem) denilen ruhani şeylerde, gerek onların daha üstlerinde bulunması imkansızdır. Saltık varlık için bu kamillik ancak insan mertebesinde hasıl olur. İnsan olgun bir (Tanrı) mazharıdır.”

Pir Sultan Abdal, on altıncı yüzyıl Anadolu'suna damgasını vurmuş, Alevi-Kızılbaş siyasetin yetiştirdiği bir dava ozanıydı. Onun şiirlerinde, kuşkusuz çok iyi eğitim görmüş büyük bilge Kaygusuz Abdal Sultan'ın Batını-Alevi derin felsefesini –biraz yüzeysel de olsa birkaç şiiri dışında- bulmak zordur. Bunlardan bir tek örneği yeterli buluyoruz:

Birlik makamında bir güzel gördüm

Leblerinin şekeri var kandi var

Aşıkı çok imiş aradım sordum

Nice bencileyin derdimendi var

Cemali geliyor hayalde düşte

Canım asumanda kandilde arşta

Uzakta yakında yeminde pişte (*yeminde:sağında, pişte: önde*)

Her nereye baksam Ali'm kendi var

---

⁴⁵ Varidat, s. 160-167.

Gâh bahçeye girer gülden görünür

Gâh mana söyleşir dilden görünür

Gâh gönül evinde mihman görünür

Aşıkına türlü türlü fendi var

.....

Pir Sultan'ım sever böyle dilberi

Bu cümle Cihanın yekta gevheri

Kahrın lutfun çeker ise gel beri

Sevdiğimin nerde bir menendi var

Görüldüğü gibi Pir Sultan'a göre Tanrı, birlik (*vahdet*) makamında oturan ve herkesin aşık olduğu bir dilberdir. Güzel yüzü hayallerimizde ve düşümüzde dolaşır. Hem gökyüzünün dokuzuncu katı arştadır, yani çok uzaklarda; hem de yakında, sağda-solda ve önde arkada, yani her nereye baksak orada görünür ve bazan Ali'nin kendisi olur. Bahçeye girip güle dönüşür sevgili; sohbet edip mana söyleşen dil görünür ve gönül evine konuk olup aşığına türlü türlü nazlar yapar. İşte Pir Sultan'ın Tanrısı evrende tek ve eşi menendi bulunmayan, sonsuz bir aşkla sevdiği bu güzel dilberdir.

Pir Sultan Abdal düşünce ve inançlarını, duygularını, yalın ve sade bir Türkçe ile en anlaşılır biçimde döneminin halk yığınlarına aktarmıştır. Yukarıda pek çok örneklerini verdiğimiz Pir Sultan Abdal şiirlerinin büyük bir kısmı, onları Osmanlı zulmüne başkaldırı hareketi ve kuruluşta Safevi devletinin sahiplendiği Kızılbaş siyasetine çağrıdır; bu siyasetin propaganda aracı olmuştur

Unutmayalım ki, Osmanlı mutlak teokratik yönetimine karşı toplumsal başkaldırıların temelinde sosyo-ekonomik nedenler yatmaktadır ve isyancı Kızılbaş halklar çoğunluğunun, Sünni halklardan bağlaşıkları da az değildi. Saziyla ve sözüyle köy köy, kasaba kasaba ve yaylak yaylak dolaşan Pir Sultan Abdal, İslamın zahiri ve batını inanç ilkeleriyle örgülediği şiirlerini bu topluluklara da okuyor ve okutuyordu.

İlyas Üzüm'ün başta sözünü ettiğimiz ve ayrıca www.alewiten.com' da yayınlanmış olan "*Allah bir Muhammed Ali'dir Ali: Pir Sultan'ın Şiirlerinde Tanrı Anlayışı*" başlıklı yazısında, Pir Sultan'ın Ortodoks İslamın inancına eşdeğer bir Tanrı anlayışı sergilediğini ileri sürdüğü, daha doğrusu öyle sandığı bu şiirlerinden dörtlükler vermektedir. Oysa, İlyas Üzüm'ün bu anlamda irdelemeye aldığı dörtlükleri oluşturduğu şiirlerin tamamı okunduğunda, aynı şiirde Ali tanrısallığını, Allah-Muhammed-Ali birliğini de işlediği rahatlıkla görülür. Açıkçası sıradan bir Sünni müslüman bunları okuduğu zaman kendi inandığı biçimde, sıradan bir Alevi ise kendi inancına göre algılar. Yoksa İlyas Üzüm'ün dediği gibi "Pir Sultan'ın İslâmı yeterince öğrenip kavrama imkânı bulamadığı için", yani cahil bir köylü olduğu için, "bu deyişlerinde çelişki ortaya çıkıyor" filan değil, tam tersine şiirlerini zahir ve batını inançlı (Sünni ve Alevi) toplulukları peşinden sürükleyecek güçte etkili, bilinçli, anlaşılır ve ustaca işlemiştir. İlyas Üzüm'ün kendisi bile şiirlerinden birinin bir dörtlüğünü Pir Sultan'ın (sözde) Sünni Tanrı anlayışına, diğer dörtlüğü ise bilinçli olarak Ali tanrısallığı inancına kanıt gösteriyor. Yazar makalenin başlığını "...Pir Sultan'ın Şiirlerinde Tanrı Anlayış" koyduğu halde, şiirlerinde üç yüz kırk üç kadar değişik adlarıyla Tanrı geçtiği için, Pir Sultan'ın ortodoks Tanrı anlayışına sahip olduğunu kanıtlamak peşine düşmüş. Onun farklı bir Tanrı inancı ve anlayışı olması kendisini neden rahatsız ettiğini anlamak olası değil. Kuşkusuz amaç, bu koca Alevi-Kızılbaş ozanını, tıpkı Yunus Emre'yi ve Kaygusuz Abdal'ı sünnileştirmeye çalıştıkları gibi, Sünni inanç dairesi içine sokma çabasıdır.

Bu bağlamda örnek gösterdiği dörtlüklerden bazılarını vererek durumu tam açıklığa kavuşturalım:

Bu dünyanın evvelini sorarsan
Allah bir, Muhammed Ali'dir Ali
Sen bu yolun sahibini ararsan
Allah bir, Muhammed Ali'dir Ali

İlyas Üzüm bu dizelerde "şairin Allah'ın birliği ve Muhammed Ali gerçeğinin hem bu dünyanın evveli hem bu yolun gerçek sahibi ve kurucusu olduğunu belirtmektedir" diye bir saptama yaparken, nakaratın "Allah-Muhammed-Ali birliği" anlamına da geleceğini gözden geçiriyor.

Yerle gök arasına nizamlar kuran
Ak kağıt üstüne yazılar yazan
Engür şerbetini Kırklara ezen
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali

Aynı şiirin bu dörtlüğünü Ali tanrısallığına örnek gösterip, "buradaki dizelerde, diyor; yer ile gök arasına nizamlar kuranın Ali olduğunu söyleyerek, ona bir tür uluhiyet (tanrısallık) atfetmektedir." Bu kitadan böyle bir anlam çıkarmak için, Kırklar cemini tanımak ve orada bir üzüm danesini ezip şerbet yaparak Kırklara sunan kişinin Ali olduğunu bilmek gerekir. Gerçekte burada "Allah-Muhammed-Ali Birliği"dir, "yerle gök arasında nizamlar kuran".

Hak dergahına varalım
Hub didarını görürüm
Bir Allah'a inanırım
Şah'a Padişah'a değil

İlyas Üzüm'e göre, Pir Sultan bu dörtlüğüyle, Sünni Tanrı anlayışı içinde "kimseye değil, sadece Allah'a dua ettiğini" söylüyor. O zaman, dergaha varıp güzel didarını gördüğü Hakk'ın mazharı kimdir, diye sormazlar mı? Pir Sultan'ın Tanrının makamına varıp, onun güzel yüzünü gördüğünü söylemiş olması, ortodoks (Sünni) inanç anlayışıyla hiç bağdaşır mı?

İlyas Üzüm'ün, Pir Sultan'ın ortodoks İslam Tanrı anlayışına sahip olduğunu kanıtlamak (!) için verdiği birkaç dörtlüğe ve dizelere daha bakalım:

Söyley Pir Sultan'ım söyley
Hakk'ın birliğini birler
Doğmuş bu aleme nurlar
Nur Muhammed Ali'nindir
***

Yaratmıştır insan ile hayvanı
İnsanda emanet koydu bu canı
Üç yüz altmış altı Peygamber hanı
Bize kor mu ya ondan olanlar
***

Hak bizi yoktan var etti
Şükür yoktan vara geldim
Yedi kat arşta asılı
Kandildeki nura geldim
***

Hatice Fatima mihr-i muhabbet (*mihr-i muhabbet:sevgi güneşi*)
Allahın kuluna edesin rahmet
İmam Hasan imam Hüseyin mürvet(*mürvet: insanlık, yiğitlik,mertlik*)
Kalma günahlara mürvet ya Ali
***

Allah birdir Hak Muhammed Ali'dir
Anın ismi cümle âlem doludur

....
Yukarıdaki dizelerden İlyas Üzüm'ün çıkardığı sonuç ve yaptığı yorum şu birkaç cümleden ibarettir:

"Pir Sultan Tanrının birliğine inanmaktadır. İnsanı ve hayvanı yaratanın ve yoktan var edenin Hak olduğunu, yani Hakk'ın yoktan varetme niteliğinin bulunduğunu belirtmektedir. Allahın, kuluna rahmet etmesini dilemektedir."

Pir Sultan Abdal'ın beş ayrı şiirinden seçilerek alınmış bu dörtlüklerin -bırakınız şiirlerin tamamını incelemeyi- sadece birer dizesi yazarı ilgilendirmekte ve bu dizelerle ozanın (sözde) Sünni Tanrı anlayışına sahip olduğunu ortaya koyuyor. Böylece de :

“Pir Sultan’ın deyişleri incelendiğinde şairin Tanrı’nın varlığını benimsediği, başka bir ifadeyle kesin şekilde bir tanrı fikrine sahip olduğu görülür. Her ne kadar o doğrudan Tanrı’nın varlığını konu edinen şiir yazmamışsa da birçok deyişinde Tanrı’ya atıf yapmış, muhtelif vesilelerle onu anmış, başına gelen olayları O’nun takdiri ile ilişkilendirmiş; bu suretle bir Tanrı fikrine sahip bulunduğunu net olarak ortaya koymuştur” diye genel bir yargıya varıyor.

Pir Sultan Abdal’ın, bir Tanrı fikrine sahip bulunmadığını kim söylüyormuş? Kuşkusuz ki ozanımız Tanrıyı bir biliyor. Ancak, onun birlik (*vahdet*) anlayışı, yukarıda uzunca anlattığımız gibi, *vahdet-i vücud*, yani vücud ya da insan-Tanrı birliği olduğu kadar, *vahdet-i mevcud*, yani varlık ya da doğa-Tanrı birliğidir. Çünkü ona göre de herşeyin kaynağı Tanrıdır ve Tanrıya döner ve bu sonsuz dönüşüm hep sürecektir. Kaygusuz Abdal’ın dediği gibi; “Eşya-yı mahluk Halik’ten ayrı degüldir”, yani yaratılmış nesnelere-maddelere, yaratıcısıyla birdir; ayrı olamaz, herşey Tanrıdır. Pir Sultan Abdal yukarıdaki dörtlükte, alemi aydınlatan Muhammed-Ali’nin nuruyla bütünleşmiş bir “Hakk’ın birliğini birlemede”, onu dillendirmektedir.

İlyas Üzümlü’nün, Pir Sultan’ın “Allahın kuluna rahmet etme özelliğini” dile getirdiğini söylediği yukarıdaki dörtlük bir düvazimamdan alınmadır. Pir Sultan burada, “sevginin güneşi Hatice ile Fatima’ya”, bu kutsal ana ile kızına; “Allahın kuluna edesin rahmet, yani merhamet edesin” diye yakarıyor. Ama yazar, kafasının estiği biçimde seçtiği dörtlüğün tek dizesine anlam kaydırması yaparak, yorumlamaktan çekinmemiştir. Pir Sultan şiirlerinin analizini yapmakta, anlamının çözülüp yorumlamakta acizlik gösteren bir kişinin, “hem şairin hem de onun mensubu olduğu kültürün inanç ve düşünce dünyasını tanımaya ışık tutacak bu şiirler ilmi tahlillere tabi tutulmamış;” demeye ne hakkı ne de yetkisi vardır. İlahiyatçı yazarın, halk ozanlarının şiirlerini “tabi tuttuğu ilmi tahlilleri” böyleyse, vay o ozanların haline. Aynı cümlelerin devamında söylediği, “gerek bu kültüre gerekse şaire belli ideolojik şartlanmalarla yaklaşanlar seçmeci tavırla onun bazı deyişlerini öne çıkarmış; bu suretle Pir Sultan Abdal gerçek kimliğiyle tanınmamıştır” sözlerine ne buyrulur?⁴⁶

Vardığı asıl sonuç ise, Pir Sultan Abdal’ın Ali tanrısallığını işlediği şiirlerinin ona ait olmadığını ve dolayısıyla, Osmanlı’nın küfürün de ötesinde, idamlık suçlama saydığı “Rafizi, mühlid ve Kızılbaşlık”tan onu aklıyor(!). Ancak, yine de onun gayri Sünni bir kültüre mensup olduğunu yadsıyamıyor; yok eğer şiirler onunsa, Pir Sultan Abdal “İslamı yeterince öğrenip kavrayamadığından”, yani yazara göre bilgisizliğinden dolayı bunları yazmıştır. “Ulaştığı kanaat” işte bu. Ozanın inanç ve felsefesini tanımadığı ve yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasal yapılanmasını öğrenmek ya da görmek istemediği için diyor ki:

“Diğer taraftan şaire nispet edilen az sayıdaki bazı şiirlerde onun Tanrı ile Ali’yi özdeşleştirdiği görülmüş, ama bunun Tanrı ile ilgili öteki deyişleri dikkate alındığında istisnai bir karakter taşıdığı neticesine varılmıştır. Ayrıca şairin mensubu olduğu kültürde çok ağırlıklı olmamakla birlikte bu tür anlayışları çağrıştıracak yaklaşımlar bulunduğundan hareketle, bu tür şiirlerin İslâmı yeterince öğrenip kavrama imkânı bulamadığı için eski anlayış ve geleneklerin bir çeşit yansıması, şeklinde de anlaşılmasının yanlış olmayacağı kanaatine ulaşılmıştır.”

Gafil kaldır gönlündeki gümanı
Bu mülkün sahibi Ali değil mi
Yaratmıştır on sekiz bin alemi
İrızgını veren Ali değil mi

....

Çar melunu gördüğünü söyleyen
Mağripten top atıp Meşriktaki tutan
On sekiz bin alemleri vareden

⁴⁶ Seçmeci tavır suçlamasını büyük ölçüde bize yönelten bu yazarın, Pir Sultan’ın ‘Ortodoks İslam tanrı anlayışına sahip olduğunu’ kanıtlama gayret ve telaşı içerisinde şiirlerinden seçtiği dörtlükleri de değil, sadece bazı dizeleri örneklemesini acaba hangi “ideolojik şartlanmalara” bağlamak gerekir? Kaldı ki, Üzümlü’nün sözünü ettiği “*Görmediğim Tanrı’ya Tapmam*” kitabımızda Pir Sultan Abdal incelenmemiştir. İmadeddin Nesimi’nin şiirleri üzerinde yapılan yorumlardan (nakilci) kıyas yöntemiyle, bir Sultan Abdal’ın Tanrıya inanmadığını söylediğimiz anlamı çıkarıyor. İslamın dışındaki dinlerin, Sünnilik dışı inançların Tanrı anlayışına saygı göstermeyen ve hala “dinsizlik, sapkınlık” gören zihniyete sahip kimseler bugün bile Nesimi’nin derisini yüzmekten çekinmeyecekleri açıktır.

Ali'dir ki Şah-ı Merdan Ali'dir

Bunlar ve benzeri Ali Tanrısallığına ilişkin dörtlüklerin Pir Sultan Abdal'a ait olduğu kuşku götürmez. Bu şiirlerde Tanrı ile özdeşleştirilen Ali'nin elbetteki fiziksel varlığı değildir. Bölümün başından beri Ozanın Tanrı anlayışını anlatmaya çalışmış ve bu anlayışın kaynakları üzerinde durmuştuk. Ama biraz daha özele indirerek açıklamaya çalışalım:

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde "Ali'yi Tanrı ile özdeşleştirilmesi", tasavvufun, Tanrının insanda görünüm alanına çıkması, yani 'insanda tecelli etmesi' inancından farklı bir Tanrı anlayışı değildir. O, Allah-Muhammed-Ali üçlüsünü Tanrısal birlik (*vahdet*) gördüğü gibi, onları yaratıcı birliğin birer parçası olarak tek tek de Tanrı diye çağırarak sakınca görmemiştir. Bunu açıklamak için, Alevilik yaratılış mitosundaki *kent ü kenz* (gizli hazine) sırrı ve Adem'den on dört bin yıl önce yaratılmış Kandildeki Muhammed-Ali birlik nurunu uzun uzun anlatmak da gerekli değil.

Sen Hakkı yabanda arama sakın
Kalbini pak eyle Hak sana yakın
Ademe hor bakma sözünü sakın (*Adem: insan, adam*)
Cümlesin ademde buldum erenler

Pir Sultan Abdal'da Ali tanrısallığının, dörtlüğünün ilk iki dizesinde belirlediği tasavvuftaki *vahdet-i vücud* (insan-Tanrı birliği), son iki dizeye sığdırdığı *vahdet-i mevcud* (pantheism) inancından farkı yoktur. Bu çeşit Tanrı algılaması olmasaydı, ne hümanizm yani insanseverlik, ne de doğa-çevre sevgisi oluşurdu.

Batını-Alevi inanç anlayışında insan, Tanrının yeryüzünde hem vekili, hem mazharı, hem de kendi parçalarından bütüne ulaşan birliğidir; adı Tanrı, Ali, Muhammed, Ehlibeyt beşlisinin ya da Allah Muhammed Ali üçlüsünün birliği, Muhammed Hanefi, Haşim, Muhammed Bakır, Cafer, İsmail, Salman vb. olsun farketmiyor. Hepsisi de birer insandır.⁴⁷ Ayrıca Tanrı kurtarıcı görevini verdiği dostlarında, yani Velilerde-İmamlarda görünüm alanına çıkar (*manifestation*). Ali, veliliğin ve velilerin şahı (*Şah-ı Velayet*), İmamların atasıdır. Ve Batını-Alevi inancında tüm zamanların/dönemlerin velileri, İmamlar ve kurtarıcı yüce kişiler (*insan-ı kamiller*) Ali olarak nitelendirilir ve birer Tanrısal mazhardır; tek aydınlatıcı ışık olan olan Tanrını parçaları ve yansımalarıdır. Her sıradan inanan da 'Ali'nin hizmetinde bir Salman olmaya' çaba gösterir. Bu bağlamda Pir Sultan Abdal'ın da dilinden Ali hiç düşmez; yazımızın ilgili bölümlerinde görüldüğü gibi, Hacı Bektaş da, Şah İsmail de Ali'dir. Kalender Şahı da, Seyyid Ali Sultanı da Ali olarak nitelemekte. Onun şiirlerinde "seher yelleriyle esen, dört kitabı yazan Ali'dir ve yezide batın kılınıcı çalan da Murtaza Ali'dir". Ve der ki:

"Ali'dir Allahın dostu
Hu dedi zülfikar kesti
Salman'a sünbül ü desti
Veren Murtaza Ali'dir"

Bunlarla da kalmaz Pir Sultan, onunla bütünleşir, Ali olur ve Ali de kendisidir:
Pir Sultan'ım şu dnyaya
Dolu geldim dolu benim
Bilmeyenler bilsin beni
Ben Ali'yim Ali benim
ve
Gönül verdim ikrar verdim Hayder'e
Geçmem beni etseler pare pare

⁴⁷ Bunlar, tarih boyu değişmez dogmalara sahip ortodoks İslamın bidat ve sapkınlık olarak gördüğü ve hiçbir zaman hoşgörü göstermediği anlayışlardır. Egemen ortodoks yönetimler tarafından , bu özgür inanç biçimlenmelerine eğilim duyanların oluk oluk kanları akıtılmış, derileri yüzülmüş, birçoğu da diri diri yakılmışlardır. İlk örneklemeler için "*İmam Bakı ve Cafer Çevresinde Oluşan Proto-Alevi Kümeleşmeleri ve Muhalefet Hareketlerine Katkıları*" makalemize bkz. www.Alewiten.com/tarih-genel.

diyen Pir Sultan Abdal'ı Ali'sinden koparmaya kimsenin gücü yetmez ve bir başka Pir Sultan Abdal da yoktur. Tanrının çeşitli adlarının geçtiği şiirler de, Ali'yi, tanrısallaştıran şiirler de aynı büyük Alevi halk ozanı Pir Sultan Abdal'ındır.

Yukarıdada da belirttiğimiz üzere biz, birkaç Pir Sultan Abdal adını taşıyan halk ozanı olduğuna inanmıyoruz. Ancak, Kalender Şah'ın "cümle aşıkların atası" olarak nitelediği Pir Sultan, Hatayi ve Kul Himmet'in bir çok şiirleri birbirine karışmış durumdadır. Ayrıca Kul Hüseyin'inkilerin de karışmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu karışıklığın bizce iki kaynağı vardır: Birincisi, şiirleri sözlü ve müzikli olarak kuşaktan kuşağa aktaran Alevi dedeleri ve zakirlerin unutkanlıkları ya da son dörlüğü yanlış anımsamaları, diğeri ise şiirleri Cönk'lere geçiren bilgiç (!) müstensihler, yani onları kopya eden yazıcılar.

Bölümün başında söylediklerimizi yineleyerek sonuca varmak uygun olacaktır: Pir Sultan'ın gönülevinde konuk eylediği, özüne ortak olduğu; Ali'sinde gördüğü Hacı Bektaş Veli'sinde kavuştuğu, Şah'ında ya da Pir'inde yansıyan "hub cemaline" aşık olarak secde edip yüz sürdüğü sevgili Tanrısını, "mekandan münezzehe", "görünmez, bilinmez" ve korku saçan Ortodoks İslamın soyut Tanrısıyla karıştırarak savunmaya kalkışanlar, bu inancından dolayı suçlama yapan ve aşağılayanlar kadar ona hakaret etmektedir. Buna kimsenin hakkı yoktur ve o kimse Alevi-Bektaşî toplumunun da dostu değildir.

III. I. 15. Pir Sultan Abdal'ın Oğlu Pir Mehmet, Kendini Dergah'taki Kayıtlardan İspatlayarak Yolu Sürdürüyor

Pir Sultan Abdal Osmanlı'nın eline düşüp idam edildikten sonra, aile çevresi büyük zarar görmüş. Uzun süre saklanarak canını kurtardığı anlaşılan, "İnce Mehmed" lakabını taşıyan oğlu Pir Mehmed ortaya çıktığında, kendisinin Pir Sultan'ın oğlu olduğundan kuşku duyulmuş ve Dede olarak kabul görmemiş. Pir Mehmed bu nedenle hüccetini yenilemede büyük sıkıntılar çekmiş. Sonunda babasının bağlı olduğu ve "İcazetli Dede" olarak kaydının bulunduğu Hacı Bektaş Veli Dergahı aracılığıyla nesebini ispatlayabilmiş:

Pir elinden elifi tac urundum

Kubbesi Düvazdeh İmam Ali'dir (*düvazdeh: on iki*)

Nasibim ol verir andan barındım

İki cihanda da varım Ali'dir

(...)

Tarikat dediler bir yol sürdüler

Getirdiler elimize verdiler

(...)

Sürdüm ötesin evlada yetirdim

Sohbetimde can tercüman getirdim

Anın emri ile durdum oturdum

Gönlümde gayri yok varım Ali'dir

Aşk oduyla ciğerlerim dağılım

Boş değilim bir ikrara bağlıyım

Abdal Pir Sultan'ın abdal oğluyum

Adım *Pir Mehmed* Pir'im Ali'dir

diye kendini tanıtan Pir Mehmed'in taliplerinden, az tanınmış bir Alevi ozanı İsmail, bu olayı uzun bir şiirle belgelemektedir.⁴⁸

Aradılar Pir Sultan'ın aslını

Görelim ki ne söyletir Yaradan

Siz dinleyin ben diyeyim vasfını

Zuhur oldu Kazım Musa Rıza'dan

(...)

Hem Rıza hem Haşim hem Seyyid

Bir başında vardır hem Ebu Talib

Bektaş-ı Veli'de yazılı kayıd

İnanmayan haber alsın oradan

(...)

Güvercin donunda havadan indi

Darı ççeği üstünde namazın kıldı

Doksan bin evliyaya serçeşme oldu

Mevlam kismetlerin verdi orada

Uçurdular Pir Sultan'ın kuşunu

Seyrangah eyledi Yıldız başını

Hub gösterdi toprağını taşını

Mevlam kismetin verdi orada

Şah Yıldız dağında semah eyledi

Bir ayak üstünde bin bir kelam söyledi

---

⁴⁸ Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, s. 42.

İndi Banaz'ı hoş vatan eyledi

Hayli devr ü zaman geçti orada

(...)

Yüce gördü şehidliğin yolunu

Mansur gibi kabul kıldı darını

Kokladı elmayı verdi serini

Hırkasın asılı koydu orada

Seksen bin er Horasan'dan zuhuru

Geldi Urum'a hatmeyledi zahiri

Şeşper koltuğunda gitti ahırı (*şeşper : savaş topuzu*)

Dört yolun dördüne gitti orada

Halifeler biraraya geldiler

Evlad kimdir deye meşv(e)ret kıldılar

İnce Mehemmed'i Şaha saldılar

On'ki Şah'dan sened aldı orada

İsmail'im ötesini bilmezler

Evlad olmayana senet vermezler

Senede mühüre it'mad kılmazlar

Aradan kaldırmazlar zann ü gümanı

İsmail'in bu şiirinde Pir Sultan'ın soyu ve idamı sırasındaki kerametleri, Hacı Bektaş'a bağlılığı ve Dergah'da kaydının bulunduğu anlatılmaktadır.

Aleviliğin *yedi ulu ozan*'ından biri olarak tanımlanan Pir Sultan Abdal, bu manevi bağlılıkla kalmamış, Dergahın başındaki Kalender Çelebi'yi Şah bilip, ona sarılmış, "İstanbul'u" (iktidarı) hedef alan Kalender Şah ayaklanmasının etkin siyasetini yapmıştır.

Alevi halk yığınları kendisini safâ ile gönderdi ölüme. Hiç unutmadı Koca Haydar'ı. Yüzlerce yıl dilinden eksik etmediği gibi, her fırsatta mücadelenin sancağına Pir Sultan Abdal adını yazdı, yazıyor. Yeni Pir Sultanlar doğurdu, yeni şehitler verdi, veriyor... Kanlı Sivas'ta bağnaz

şeriatçı dūřman eliyle yakılan otuz yedi can gibi... Hacı Bektař Dergahının icazetli Alevi Dedesi Pir Sultan Abdal ölmez.

Bu kutlu Anadolu toprağında Pir Sultan Abdallar tükenmez.

Her Alevi-Bektaşi can bir Pir Sultan'dır ve sancağın Kazova'ya dikilmesi uğruna canını verdi. Banaz'da dikili heykelinin yansıttığı onurlu, dirençli mücadele ruhuyla o bize, "bir olun, diri olun, iri olun, Dergah'ın çevresinde kenetlenin" diyor. Ancak bu birliktelikle düşünce ve inanç özgürlüğümüzü kazanır ve Alevi-Bektaşi kimliğimizi baskıcı yönetimlere kabul ettirebiliriz.